श्रीगणेशायनमः प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नयन्नभवतीतियथाश्रुतमूलात्तुयत्पदार्थेसाध्यप्रतियोगितावच्छेदका
वच्छिन्नान्यत्वंप्रतीयतेततश्चवन्हिमान्धूमादित्यादौहेतुसमानाधिकरणमहानसीयवन्हित्वाद्यवच्छिन्नाभावमादायदोषो
दुर्वारःसर्वेषामेववन्ह्यादीनांतादृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टतयातदन्यत्वासंभवात्‌यत्पदस्ययद्रूपावच्छिन्न
परतयायद्रूपावच्छिन्नस्यप्रतियोगितावच्छेदकापेयेधर्माःप्रत्येकंतदवच्छिन्नान्यत्वमित्यर्थेसाध्यतावच्छेदकस्यतत्तत्प्रतियो
गितावच्छेदकेधर्मावच्छिन्नभेदकूटेनप्रत्येकंसामानाधिकरण्येपर्यवसितेवन्ह्यादिसाध्यकहेतौवन्हित्वादेर्विभिन्नवन्ह्या
दिव्यक्तंतभविनमहानसीयवन्हित्वाद्यवच्छिन्नभेदैःप्रत्येकंसामानाधिकरण्यसत्वेप्येकव्यक्तिकसत्तादेःसाध्यकेसत्तालो
दौहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टसत्तात्वाद्यवच्छिन्नभेदसामानाधिकरण्यसत्वात्‌व्याप्तिःयद्रूपावच्छिन्नेप्रति
योगितावच्छेदकावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयइत्यर्थेउक्तदोषोद्धारोपियद्रूपंप्रतियोगितावच्छेदकभिन्नंप्रतियोगितावच्छेद
काविषयकप्रतीतिविषय~~यत्व~~त्यर्थेयोवाऽस्यतएवासामंजस्येप्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टाविषयकप्रतीतिविषयत्वस्यसाध्य

गदा० तावच्छेदकविशिष्टनिवेशनेमनुचितं एवं स्वरूपसंबंधरूपावच्छिन्नत्वविवक्षया यद्रूपावच्छिन्नप्रतियोगित्वं उक्ताभावप्रतियोगिता शिधौ०
वच्छेदकानवच्छिन्नमित्यर्थः शुद्धवह्नित्वादिरूपसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगित्वे महानसीयत्वादिविशिष्टवह्नित्वाद्यनवच्छे
द्यत्वे सुलभमेव यद्रूपावच्छिन्नं प्रतियोगित्वं तादृशप्रतियोगिताभिन्नमित्युक्तौ समवायादिना घटादौ साध्ये संयोगादिना घटादिहे
तावतीव्याप्तिः संयोगादिसंबंधावच्छिन्नघटत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगितायां हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगिताभेदसत्त्वात् । इदं वाच्यं ज्ञेय
त्वादिसाध्यादावव्याप्तिवारणाय हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वस्य निवेशनीयतया व्याप्तिपि
त्वारिमात्रे एवं वा संबंधांतरावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताभेद
सत्त्वेनातिव्याप्तिः स्यादिति प्रतियोगिताभेदमुपेक्ष्य प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नभेदोपादानं साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्न
॥२॥ त्वं भेदानुयोगिसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगितायां निवेश्यातिव्याप्तिवारणे केवलान्वयिसाध्यके तादृशप्रतियोगिताःप्रसि ॥२॥
द्ध्या अव्याप्तिरिति रिसामिश्रव्याख्यापरिष्कारोपि गौरवमित्युपाध्यायोपदिष्टनत्र व्यत्यासपक्षमवलंब्य व्याचष्टे प्रतियोग्यसमाना

धिकरणेतिनचनतुव्यासेनसाध्यतावच्छेदकेप्रतियोगितावच्छेदकभेदानवशेपिशुद्धवन्हित्वादौमहानसीयत्वादिविशिष्ट
वन्हित्वादिभेदस्यात्तत्वात्साध्यतावच्छेदकेप्रतियोगितावच्छेदकाविषयकप्रतीतिविषयत्वमेवविवक्षणीयंतदपेक्षयासा
साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगित्वेप्रतियोगितावच्छेदकनवच्छेद्यत्वनिवेशपक्षेनगौरवमितिवाच्यंप्रत्येकंघटादौघ
टपटोभयत्वाद्यवच्छिन्नभेदवत्त्वशुद्धवन्हित्वादौमहानसीयत्वाद्यत्वभाविनपर्य्याप्तविशिष्टवन्ह्याद्यभावीयप्रतियोगिता
वच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदस्यसुघटत्वात्अवच्छेदकाविषयकप्रतीतिविषयत्वविवक्षणेमंतरेणैवप्रतीकारात्अवच्छेदकत्वस्य
वन्हित्वमहानसीयत्वादिनिष्टस्यसंबंधभेदेनभिन्नत्वेपितत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वत्वाद्यनुगतरूपेणव्यासज्यवृत्तितायाश्च
क्रवर्त्तित्वक्षणेवन्हित्वादेरवच्छेदकत्वपर्य्याप्त्यनधिकरणत्वमुपपादितवतोदीधितिकारस्यानुमतत्वात्सार्वभौमैस्तुविशेष
धर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकूटानतिरिक्तसामान्यधर्मावच्छिन्नप्रतियोगितासंबंधस्यविशेषरूपेणाव्यासज्यवृत्तेरपिसामान्य
धर्मावच्छिन्नप्रतियोगितासंबंधत्वेनानुगतेनव्यासज्यवृत्तित्वमितिकंठरवेणैवोक्तंएवंसतिमहानसीयवन्हिभिन्नत्ववन्हि

गदा० त्वाद्यो ऽप्येकं धूमादिसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वपर्य्याप्त्यनधिकरणत्वेपि प्रकृतानुमितिविधेयतावच्छेदकताया सिद्धां०
दृशानुपावच्छिन्नो ऽनुयोगिताकतादृशावच्छेदकत्वावच्छिन्नपर्याप्तितादृशरूपावच्छिन्नानुयोगिताकतादृशावच्छेदकत्वावच्छिन्नप्र
॥२॥ दस्यैव व्याप्तिघटकत्वोपगमेन नातिव्याप्तिः। उक्तस्थलीयानुमितिविधेयतावच्छेदकतापर्याप्त्यवच्छेदकदर्शितधर्मद्वयनिष्ठ-
द्वित्वाद्यवच्छिन्ने हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वपर्याप्तिमति विरोधेन तदवच्छिन्नभेदासत्वात्। साध्यतावच्छेदक
वृत्तिमहानसीयवह्निभिन्नत्ववह्नित्वोभयत्वाद्यनुपस्थितिकाले तदवच्छिन्नेऽनवच्छेदकत्वस्य दुर्ग्रहतयानुमित्यनुत्पादे
व्यापकताज्ञानकारणतावादिनानिष्ट एव। तेन तेन रूपेणानवच्छेदकत्वग्रहात् तत्तद्रूपनवच्छिन्नविधेयतावच्छेदकता
कानुमित्यनुपपत्तिः केवलान्वयिग्रंथे ग्रंथकृतैव वक्ष्यते। यत्तत्वेन हेतोर्निवेशे हेतुव्यक्तिभेदेन व्याप्तिर्भिद्येत सा च ना
नुमित्युपयोगिनि पक्षीयधूमादिव्यक्तिव्यापकताया ऽपूर्ववह्न्यपादावगृहीतत्वादिति यद्रूपविशिष्टे युक्तं तथा च धूमत्वादिरू ॥२॥
पहेतुतावच्छेदकधर्मानेवविशिष्य निवेश्यत तद्रूपावच्छिन्नहेतुकानुमित्यौपयिकव्याप्तिनिर्वाच्या तथा च महानसादौ ॥०॥

सामानाधिकरण्यत्वादिना धूमादिनिष्ठसकलवह्निसामानाधिकरण्यव्यक्तिनामननुगमात् सामान्यप्रत्यासत्त्या पक्षीयहेतुनिष्ठ॰

धूमवन्ह्यादिसहचारग्रहाद्वन्हित्वादौ तद्धूमत्वाद्यवच्छिन्ननिरूपितताया इव पक्षीयधूमादिसाधारणधूमत्वाद्यवच्छिन्ननिरूपि॰
ताया अपि व्यापकतावच्छेदकताया ग्रहसंभवात् तद्घटितव्याप्तेः पक्षधर्मे धूमे ग्रहादनुमितिनिर्वाह इति भावः न च सामानाधिक
रण्यस्य व्याप्तित्वपक्षे हेतुव्यक्तिभेदेन व्याप्तिभेद आवश्यक एवेत्यनुगतरूपेण हेतुनिवेशो व्यर्थ इति वाच्यं हेतुव्यक्तिभेदेन व्याप्ति
भेदेपि अनुगतरूपेण हेतुनिवेशो धूमव्यापकवन्हिप्रतियोगिकधूमनिष्ठव्याप्तेरपि प्रथमं ग्रहसंभवेनानुमित्युपपत्तेः तत्तद्व्यक्ति
त्वेन हेतुनिवेशेऽननुगमात् सामान्यप्रत्यासत्त्यापि पक्षीयहेतुनिष्ठव्याप्तेर्व्याप्तित्वेन दुर्ग्रहतया अनुमित्यनुपपत्तेः हेतुतावच्छेदकाश्र
याधिकरणत्वमुपेक्ष्य तद्विशिष्टनिरूपिताधिकरणत्वप्रवेशप्रयोजनमग्ने वक्ष्यते प्रतियोगितानवच्छेदकत्वमात्रेण साध्यतावच्छेद
कनिवेशे वह्नित्वत्वादिना वह्नित्वादिकमनवगाहमानात् प्रतियोगितानवच्छेदकवत्समानाधिकरणवानित्यादिज्ञानाद्वह्निमानि
त्याद्यनुमितिः स्यात् न चेष्टापत्तिः संभवः कदाचिद्वह्नित्वेन कदाचित् द्रव्यत्वादिना वह्न्यनुमितिरिति नियमानुपपत्तेः न चानवच्छेद

गदा॰ कत्वेन तत्तद्धर्मावगाहित्वमेव व्याप्तिग्रहस्यानुमितौ विधेयतावच्छेदकतया तत्तद्धर्मभाननियामकमिति वाच्यं अनवच्छेदकत्वेन सिद्धौ॰
॥२॥ वह्नित्वादिभाने द्रव्यत्वादिभानस्यापि प्रायशः संभवात् एवं तत्तत्साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नव्यभिचारितया हेतुज्ञानस्य हेतुसमानाधि
करणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वमात्रेण तत्तत्साध्यतावच्छेदकावगाहिव्याप्तिज्ञानाविरोधितया विशिष्य साध्यतावच्छेदकानवगा
हिव्याप्तिज्ञानस्य हेतुत्वे व्यभिचारस्य हेत्वाभासतानुपपत्तिश्चेति विशिष्य साध्यतावच्छेदकस्य व्याप्तिघटकता लाघवात् प्रतियोगिता
नवच्छेदकावच्छिन्नेन सनुक्ताप्रतियोगितानवच्छेदको यो धर्मस्तदवच्छिन्नेन फलं यत्र वह्नित्वत्वादिविशेषणावच्छिन्नस्य साध्यताव
च्छेदकता तत्र तेन तेन रूपेण वत्तत्तद्धर्मिणां व्याप्तिघटकता। यत्र स्वरूपत एव वह्नित्वाद्यखंडधर्मिणां साध्यतावच्छेदकत्वं तत्रापि विशेष
णानवच्छिन्नतत्तद्धर्मघटिततत्तद्धर्मवदितरावृत्तित्वरूपवह्नित्वत्वादिना तन्निवेशो न तु स्वरूपत एव। अनवच्छेदकत्वरूपविशेषण ॥३॥
पुरस्कारेण माने निर्विशेषणकभानात्मकस्य स्वरूपतो भानस्यासंभवात् वन्ह्यादीतरावृत्तित्वस्य वन्ह्यादिमात्रवृत्तिधर्मान्तरसाधारण्ये

ति तन्मात्रपुरस्कारेण व्यापकतावच्छेदकत्वग्रहस्यापि वह्नित्वाद्यवच्छिन्नविधेयकानुमितिहेतुत्वमुपपत्तेः सकलवह्न्यादिवृत्तित्वविषयता
निवेशे गौरवात् सकलवह्न्यादिवृत्तित्वस्य वह्न्यादितरवृत्तिसाधारणे तया तन्मात्रपुरस्कारेण व्यापकतावच्छेदकत्वग्रहस्य न हेतुता सं
भवः तथा सति इंधनादिहेतुर्नापि वह्नित्वाद्यवच्छिन्नानुमितिप्रसंगात् सकलवह्न्यादिवृत्तिद्रव्यत्वादौ इंधनादिव्यापकतावच्छेदकत्वस
त्वात् वह्नित्वादिनिष्ठतद्व्यक्तित्वधूमजनकतावच्छेदकजातित्वादेर्वह्नित्वादिमात्रवृत्तित्वेपि तेन रूपेण व्यापकतावच्छेदकत्वग्रहाद्वह्निमा
नित्याद्यनुमितिरनुभवविरुद्धा येन रूपेणोपस्थिते वन्ह्यादीतरसाधारण्यसंशयो न जायते तत्पुरस्कारेण व्यापकतावच्छेदकत्वग्रहा
देवोक्तानुमित्युत्पादानुभवात् अत एव ज्ञानत्वत्वानुभवत्वव्यापकगुणत्वव्याप्यजातित्वयोरविशेषेण ज्ञानत्वत्वरूपेण व्यापकतावच्छेदक
त्वग्रहात् ~~अत एव ज्ञानत्वत्वानुभवत्वव्यापकगुणत्व~~ ज्ञानवानयमित्यनुमितिर्न भवितुमर्हतीति दीधितिकारवक्ष्यमाणदूषणं प्रसक्तं अ
धिकमग्रे वक्ष्यामः तत्तद्व्यक्तिसामानाधिकरण्येन तत्तद्व्यक्तिगमकताप्रयोजकं पर्वतीयधूमे महानसीयवह्निसामानाधिकरण्याग्रहेपि ततः पर्वते ला

गदा० धवज्ञानादिवशान्महानसीयवह्न्यनुमितेरिति दर्शयति येनकेनापीति यावन्निरूपिते साभ्यां तद्रूपविशिष्टस्य तद्धर्मावच्छिन्नयावन्निरूपिता सिद्धां०
व्याप्तिरिति तद्रूपावच्छिन्नस्य तद्धर्मावच्छिन्नयावद्व्यक्तिगमकताप्रयोजिका व्याप्तिरित्यर्थः यथाश्रुते एकसाध्यव्यक्तिसामानाधिकरण्यस्यापि
॥४॥ रव्याप्तिं प्रतियोगिकत्वासंभवेनासंगतेः प्रत्येकैकसाध्यतावच्छेदकव्यक्तिर्न सकलहेतुमद्वृत्तितावच्छेदिका तत्राननुगतरूपावच्छिन्नेनापि ते
न रूपेण न तादृशहेतुव्यापकतासंभवः सकलसाध्यतावच्छेदकव्यक्तीनामेव चालनीन्यायेन हेतुसमानाधिकरणतत्तद्व्यक्त्यवच्छिन्ना
भावप्रतियोगितावच्छेदकत्वादित्याशंकामिष्टापत्त्यापरिहरति दंडनादाविति परंपरासंबद्धमिति स्वसमवायिसंयोगादिसंबंधेन साध्य
संबद्धमित्यर्थः। एतच्च साध्यावृत्तितया दंडत्वादेर्व्यापकतावच्छेदकत्वसंभवस्याशङ्कानिराकरणाय साध्यतावच्छेदकं। दंडिसंयोगादि
रूपनानाधिकरणवृत्तितावच्छेदकावच्छिन्नं हेतुव्यापकतावच्छेदकमित्यर्थः एवकारेण दंडादिरूपसखंडधर्मव्यवच्छेदः तथा च तत्र प्रति
योगितावच्छेदकत्वस्य दुरुपपादत्वेपि न क्षतिः दंडत्वादेर्नैवप्रकारेण तद्धेतुकदंड्याद्यनुमितेरुपगंतव्यत्वात् व्यापकतावच्छेदकत्वं च मा ॥४॥

द्वेव दंडादिप्रकारकदंडानुमितेरुपगमात् स्वाश्रयघटितपरंपरासंबंधेन यत्र धर्मे व्यापकतावच्छेदकत्वग्रहास्तद्विशिष्टधर्मि
प्रकारेण सामानाधिकरण्यप्रतियोगितया साध्यविगाहिव्याप्तिग्रहस्यैव वा तद्धर्मविशिष्टधर्मिदंडादिरूपधर्मिण्यनुमितिवि
धेयतावच्छेदकताप्रयोजकत्वोपगमेन दंडिमानित्याद्याकारानुमितेर्धर्मशून्यतादृशायां निर्बाधत्वादिति भावः अथ महानसीयत्वा
दिसहितवह्नित्वादेर्धूमादिमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेपि शुद्धवह्नित्वादिरूपसाध्यतावच्छेदकस्य तादृशप्रतियोगि
तानवच्छेदकत्ववत् तत्तादिविशिष्टदंडस्य तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वेपि दंडत्वाद्यवच्छिन्नस्य तादृशप्रतियोगितानवच्छेद
कत्वस्य सुघटतया तस्य व्यापकतावच्छेदकत्वानुपगमो न संगच्छते न च तद्दंडो नास्तीति बुद्धौ तत्त्वोपलक्षित एव दंडे प्रतियोगिता
वच्छेदकतापर्याप्तिर्भासते न तु तत्त्वमंतर्भाव्य तत्त्वोपलक्षितव्यक्तेरेवानतिप्रसक्ततया तत्त्वांशस्य अवच्छेदकांतर्भावे गौरवाद
तो विशेष्यस्यावच्छेदकत्वपर्याप्त्यधिकरणतया दंडत्वविशिष्टस्यापि तस्यानवच्छेदकत्वं दुर्घटं महानसीयवह्न्याद्यभावप्रतियो
गितायां वह्नित्वादेः प्रसक्ततया तन्मात्रे ऽवच्छेदकतापर्याप्त्यसंभवेन महानसीयत्वादेरवच्छेदकांतर्भाव आवश्यक इति शुद्धवह्नित्वादेस्ताद

गदा० शाप्रतियोगितानवच्छेदकत्वंसु घटमितिवाच्यंस्वरूपतोभासमानस्यैवस्वरूपतोऽवच्छेदकतायाः सिद्धांतसिद्धतयासखंडपदा सिधी०
॥५॥ र्थस्यदंडादेःस्वरूपतोवच्छेदकत्वासंभवेनदंडत्वादिविशिष्टस्यातिप्रसक्ततयातत्वादिरूपविशेषणमनंतर्भाव्यतत्रावच्छेदक
त्वपर्याप्तेरयोगात्।अभावप्रतियोगितावच्छेदकतयाभासमानेउपलक्षणीभूयधर्मांतरस्यभानोपगमेउपलक्षणतयादंडत्वमा
त्रंतत्तद्दंडावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकतयाभासमानत्वतद्दंडांशेविषयीकृत्यदंडिमतिदंडीनास्तीतिप्रत्ययस्यदुर्वारत्वाच्च॥
अत्रकेचित्तूक्तानुशयेनैवदंडत्वादौविसादिपदोपादानंआदिपदाच्च पृथिवीत्वादिव्याप्यजातित्वादिनाअनुगतीकृत्यघटत्वपट
त्वमृत्तिकात्वपाषाणत्वादिमतःसमवायादिनापृथिव्यादिहेतुकसाध्यस्यतादृशजातित्वस्यचपरिग्रहः समवायिदिनाहेतुभूतपृ
थिव्यादिमतितंतुकपालादौविशेषणानवच्छिन्नघटत्वपटत्वाद्यवच्छिन्नाभावस्यसत्वात्सर्वास्वेवसाध्यतावच्छेदकतादृशजातिषु
तथाविधाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वपर्याप्तेरसत्वात्संव्यापकतावच्छेदकत्वासंभवेनतदनुगमकोक्तधर्मस्यैवपरापरासंबंधेनतथा ॥५॥
त्वोपगमस्यावश्यकत्वादित्याहुः अन्येतुतद्दंडवान्नास्तीत्यादौप्रतियोगिविशेषणतयाभासमानदंडादिष्वेवप्रतियोगितावच्छेदकत्व=

पर्य्याप्तिधर्म्मासत्तेतद्विशेषणतत्वादौतुतदवच्छेदकतावच्छेदकत्वमेवप्रतियोगितान्यधिकरणस्यतदवच्छेदकत्वासंभवेनतदंतर्भावे
नतदवच्छेदकतापर्य्याप्त्यसंभवात् नत्वञनवच्छिन्नावच्छेदकत्वमेवस्वरूपतोऽवच्छेदकत्वंनिवेश्यमितिवाच्यंसर्वेऽसाध्यतावच्छेद
कव्यभिचारिण्यतिव्याप्तेः तथाचदंडादेरनवच्छेदकत्वंदुर्घटं महानसीयवह्निर्नास्तीत्यादौचमहानसीयत्वादेःप्रतियोगिन्येवविशे
षणतयाभानात्तदंतर्भावेनैवप्रतियोगितावच्छेदकत्वपर्य्याप्तिर्भासतइतिविशेषः अथवह्नित्वाद्यंशएवसामानाधिकरण्यसंबं
धेनविशेषणतयामहानसीयत्वादिकमवगाहमानामहानसीयत्वविशिष्टवह्नित्वचान्नास्तीत्याद्याकारिकायाप्रतीतिस्तस्याउक्त
युक्त्यावह्नित्वादावेवप्रतियोगितावच्छेदकत्वपर्य्याप्तिविषयकतयावह्नित्वादेरपिअनवच्छेदकत्वंत्वन्मते दुर्घटमेवस्यात् ।यदि
चवह्नित्वादेःसमवायेनप्रतियोगितायांसामानाधिकरण्यसंबंधेनचमहानसीयत्वादेस्तदवच्छेदकतायामवच्छेदकत्वेगौरवान्म
हानसीयत्वादिसहितस्यवह्नित्वादेःप्रतियोगितायामेवावच्छेदकत्वमुक्तप्रतीतिस्तु कंबुग्रीवादिमान्नास्तीतिप्रतीतिवदवच्छेदकत्वां
शेभ्रमरूपैवेत्युच्यतेतदायत्रसामानाधिकरण्यसंबंधेनमहानसीयत्वादिविशिष्टस्यवह्नित्वादेःसाध्यतावच्छेदकतातत्स्थलीये

व्यभिचारिणि धूमादिहेतावतिव्याप्तिरिति स्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठत्वादिना निर्वाच्यं पारिभाषिकमेवावच्छेदकत्वं निवेशनीयं तत्र
गदा० तल्लक्षणे यादृशस्य स्वपदार्थस्य निवेशस्तादृशत्वं एवं च महानसीयत्वादिविशिष्टस्य वन्हित्वादेस्तत्र स्वपदेनोपादानसंभवात् सिधा०
॥६॥ विशिष्टवन्हित्वत्वादिकमेव पारिभाषिकमवच्छेदकत्वं तदवच्छिन्नभेदश्च शुद्धवन्हित्वादावपि दुर्घटस्तथा चावच्छेदकं यादृशस्वं तादृश
विशिष्टविषयकप्रतीतिविषयत्वमेवानवच्छेदकत्वपदेन विवक्षणीयं तथा च सति स खंडस्य दंडादेः स्वरूपतोऽमानात्तत्तादिविशेषणवि
शिष्टस्यैवावच्छेदकत्व लक्षणस्वपदेनोपादेयत्वात्तद्विशिष्टविषयकप्रतीतिविषयत्वस्य दंडत्वादिविशिष्टस्य सुघटत्वा
द्व्यापकतावच्छेदकत्वमव्याहतमेवेति चेत् न पारिभाषकस्यावच्छेदकत्वस्य स्वत्वघटितत्वेनाननुगतस्याभावकूटज्ञानासंभ
वेन प्रतियोगितायाः स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकत्वस्यागत्या गुरुधर्मसाधारण्यमंगीकृत्य व्याप्तिलक्षणे तदेव निवेशनीयं एवं च सा
मानाधिकरण्यसंबंधेन महानसीयत्वादिविशेषणावच्छिन्नस्य वन्हित्वादेर्हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेपि महा ॥६॥
नसीयत्वादिविशिष्टनिरूपितसमवायादेरेव प्रतियोगितावच्छेदकताघटकसंबंधत्वं तत्रोपेयं शुद्धसमवायादिना वन्हित्वा

देरतिप्रसक्तत्वात् शुद्धसमवायादेस्तत्रावच्छेदकतावच्छेदकसंबंधत्वे महानसीयत्वादिसामानाधिकरण्योपलक्षितवह्नित्वाद्यवच्छिन्नाभा
वायादिना वह्नित्वादेरतिप्रसक्तत्वात् शुद्धसमवायादेस्तत्रावच्छेदकतावच्छेदकसंबंधत्वे महानसीयत्वादिसामानाधिकरण्योप
लक्षितवह्नित्वाद्यवच्छिन्नाभावानद्विशिष्टवह्नित्वाद्यवच्छिन्नाभावस्यैव लक्षण्यानुपपत्तेश्च तथा च साध्यतावच्छेदकताघटक
शुद्धसमवायादिना अखंडवह्नित्वादेरनवच्छेदकत्वनदुर्लभे न च महानसीयत्वादिसामानाधिकरण्यस्य यत्रोपलक्षणता
तत्र तस्यावच्छेदककोटौ न प्रवेशः यत्र विशेषणत्वं तत्र तत्प्रवेश इत्यत एव वैलक्षण्यमिति वाच्यं उपलक्षणीभवत्तत्तद्रूपावच्छिन्न
प्रतियोगितावच्छेदकताकाभावबुद्धावपि तत्तद्रूपस्य प्रतियोगितावच्छेदकांशे प्रकारतया भानात् तत्रावच्छेदकतावच्छेदकत्वभा
नस्यावश्यकतया अवच्छेदकशरीराप्रवेशरूपोपलक्षणताया उपलक्षणविधया अवच्छेदके तत्रासंभवात् यदुपलक्षित
निरूपितसमवायादेरवच्छेदकताघटकसंबंधत्वं तस्योपलक्षणतया अवच्छेदकत्वं यद्विशिष्टनिरूपितसमवायादेरवच्छे
दकताघटकसंबंधत्वं तस्य विशेषणविधया अवच्छेदकत्वमिति तस्यैव विशेषत्वात् एकत्व प्रागभावविशिष्टघटादेः सैयो

गदा० गादिसंबंधेनाभावस्यप्रतियोगितायामप्रसिद्धतया विशिष्टनिरूपितसंयोगादेरवच्छेदकत्वासंभवेनागत्या विशेषणविधया प्रतियो सिधा०
॥८॥ गितावच्छेदकत्वस्यान्यथैव वैलक्षण्यस्योपपादनीयतया शुद्धसमवायादेरेव विशिष्टसत्ताद्यभावप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधतया ता
दृशाभावस्य तादृशसंबंधेन प्रतियोगिसमानाधिकरणत्तया। दीधितिकृतां प्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टसामानाधिकरण्ये पर्य्या
प्तनिवेशव्यावृत्तिसंगतिः मा भूद्वा विशिष्टनिरूपितसमवायत्वादिना प्रतियोगितावच्छेदकताघटकसंबंधतात्तथापि महानसीयत्वादि
ना प्रतियोगितावच्छेदकताघटकसंबंधता तथापि महानसीयत्वादिसामानाधिकरण्योपलक्षितवह्नित्वादेस्तद्विशिष्टवह्नित्वादेश्च
प्रतियोगितावच्छेदकतयोर्वैलक्षण्यं आद्या तद्धर्मावच्छिन्ना विशेष्यमात्रपर्य्याप्ता अंत्या च विशेष्यविशेषणभावापन्नयोर्द्धर्मधर्मि
णोर्द्वयोः पर्य्याप्तेर्वैवरीत्यैवोपपादनीयं तावतापि अखंडस्य शुद्धवह्नित्वादेर्हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वमुपपद्यते
धर्मांतरोपलक्षितवह्नित्वाद्यवच्छिन्नाभावस्य धूमादिमत्यवृत्तेर्विशिष्टवह्नित्वाद्यवच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च विशेष
णांतर्भावेनैव पर्य्याप्तेः तत्रोपलक्षितदंडावच्छिन्नप्रतियोगिताकहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकतावत्तत्तावच्छिन्ना शुद्धविशे ॥८॥
ष्य एव पर्य्याप्ता साध्यतावच्छेदकताघटकशुद्धसंयोगसंबंधावच्छिन्नावितिता दृशसंबंधेन दंडादेस्तादृशाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वं रूपपा

दमितिसामंजस्यमितिवदंतिवस्तुतोगुरुधर्मस्यप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेपारिभाषिकावच्छेदकत्वंनिवेशनीयंतच्छरीरेयादृशांशेनिविष्टेनता
दृशाधर्मभेदनिवेशोवन्हित्वादौवीशिष्टवन्हित्वादिभेदासत्वेनतादृशधर्मविषयकप्रतीतिविषयत्वंनिवेशनीयमितिगौरवमतःप्र
तियोगितावच्छेदकंयादृशयादृशरूपंस्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकमत्कत्वरूपंतत्तदतिरिक्तवृत्तित्वमेवानवच्छेद
कांतेनविवक्षणीयंतथाचसर्वासामेवदंडादिव्यक्तिनांहेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकतयाकस्याश्चिदपिदंडादिव्य
क्तेर्नयावत्प्रतियोगितावच्छेदकातिरिक्तवृत्तित्वंस्यस्वातिरिक्तवृत्तित्वविरहादितिअखंडधर्मस्यव्यापकतावच्छेदकतानुसरणेएत
च्चएकोन्त्यस्याभिप्रायेणयथाश्रुतमूललक्षणमुपपादयंतंसार्वभौमप्रभृतिमनुसृत्यएकोन्त्यस्यनादरेअनुगतरूपेणनानाव्यक्तिवि
धेयतावच्छेदककानुमित्यौपयिकव्याप्तिर्यद्रूपावच्छिन्नमनवच्छेदकंयद्रूपंवाअवच्छेदकतानवच्छेदकंतद्रूपविशिष्टावच्छिन्नसामानाधि
था करण्यंतद्रूपविशिष्टावच्छिन्ननिरूपिताव्याप्तिरित्येवंरीत्यानिर्वचनीयातेसतिदंडसंयोगादिहेतुकापिदंडिमानयमित्याकारिकानुमि
तिविशेषदर्शिनामपिनिर्वहतिएवमेकोनतयाप्रतियोगिताधर्मिकोभयाभावघटितायाग्रंथकारेणस्वयमुपदर्शनीयायाव्याप्ते
रपिदंडत्वादिविशिष्टदंडाद्यवच्छिन्ननिरूपितत्वनिर्वाहः।हेतुसमानाधिकरणविशेषाभावप्रतियोगितायांदंडत्वपृथिवीत्व

गदा० व्याप्यजातित्वादिविशिष्टावच्छेद्यत्वाभावस्याव्याहतत्वात् तु दंडादिसामान्याभावप्रतियोगितायामेव तद्धर्मविशिष्टनिरूपित सिधा०
विलक्षणावच्छेद्यत्वसत्वादिति ध्येयं। इत्थं चेति हेतुतावच्छेदकोपलक्षितहेतुसामानाधिकरण्यसाधारणरूपमुपेक्ष्य
॥१८॥ विशिष्टसामानाधिकरण्यत्वेनु सामानाधिकरण्यनिवेशने च सर्थः नाव्याप्तिरिति न वशिष्टसत्तात्वरूपहेतुतावच्छेदक
विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानजन्यानुमित्योपयिकव्याप्त्यनिर्वाहादयमर्थः तेन विशिष्टसत्तात्वाद्युपलक्षितहेतुमत्ताज्ञान
जन्यानुमित्यौपयिकव्याप्तौ तदुपलक्षितहेतुसामानाधिकरण्यमेव निविष्टमिति लभ्यते अतो द्रव्यत्वाद्यभावत्वा
द्यंशाहेतुसामानाधिकरण्यसत्वात् तादृशहेतौ न द्रव्यत्वादेर्व्याप्तिरित्यसंगतानां गुणादौ विशिष्टसत्तात्वाद्युपलक्षितहे
तुमत्ताज्ञानसंभवेपि न तत्र द्रव्यत्वाद्यनुमित्यापत्तिः यत्र घटपटवृत्तिसंयोगत्वादिना हेतुता घटपटाद्यन्यतरत्वं सा
ध्यं तत्रोभयवृत्तित्वविशिष्टाधिकरणाप्रसिध्या हेतुतावच्छेदकोपलक्षितहेतुसामानाधिकरण्यगर्भव्याप्त्यंतरमव ॥१८॥
श्यं स्वीकरणीयं अन्यथा तद्धेतुकतत्साध्यकानुमित्युच्छेदप्रसंगात् ईदृशव्याप्त्यंतरानभ्युपगमे साहश्यहेतुकानुमिति

रण्युच्छिद्यतत्तद्भेदसामानाधिकरण्यसहिततद्वृत्तिधर्मत्वरूपसादृश्यत्वविशिष्टाधिकरणाप्रसिध्या विशिष्टाधिकर
णतागर्भव्याप्त्यसंभवात् अथैवंविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहित्वेनेविशिष्टनिरूपितसमवायस्यसंबंधतयातेनसंबंधे
नव्याप्तिहेतुतावच्छेदकसंबंधेनहेतुमत्वस्याग्रेविवक्षणीयतयैवनिर्वहतीतिकथमत्रविशिष्टपदोपादानं नच विशिष्टवै
शिष्ट्यावोधे निरूपितसमवायादिस्तु विशेषणतावच्छेदकसंबंध इति मताभिप्रायेणेदं तथा चोक्तस्थलेपिहेतुतावच्छे
दकसंबंधः शुद्धसमवाय एवेति हेतुतावच्छेदकसंबंधमात्रविवक्षया न प्रतीकार इति वाच्यं हेतुतावच्छेदकविशिष्टवैशि
ष्ट्यावगाहित्वेनेहेतुतावच्छेदकस्य पक्षे परंपरासंबंधमादाय नियमेव्यापकताशरीरघटकाभावाधिकरणेपितदीयतादृ
शसंबंधस्य निवेशितत्वान्नत्तस्त एव हेतुतः पक्षे साध्यानुमितिनिर्वाहे विशिष्टत्वेन सत्तादेर्द्रव्यत्वादिव्याप्तिस्वीकारस्य
निरर्थकतापातात् न च दर्शितरीत्या विशिष्टव्यापकताग्रहस्य विशेषणव्यापकतावगाहित्वेपि विशिष्टपक्षधर्मताग्रह

गदा० ग्रहस्यविशेषणेतदवगाहित्वेपिचविशिष्टहेतुकपरामर्शस्यविशेषणेसाध्यसामानाधिकरण्यावगाहित्वानियमात्तविशेष सिधी०
॥१९॥ णहेतुकानुमितिसामग्र्याविशिष्टहेतुकानुमितिपूर्वमावश्यकत्वेतिवाच्यंसाध्येविशिष्टहेतोर्व्यापकताग्रहेपिविशिष्टहेतौ
साध्यविरोधग्रहसत्वेऽनुमित्यनुपपत्त्याविशिष्टहेतुकस्थलेविशिष्टाधिकरणत्वघटितहेतुसामानाधिकरण्यविषयकस्यै
वपरामर्शस्यानुमितिहेतुतायावाच्या।अन्यथाविरोधस्यजनकज्ञानाविरोधितयाहेत्वाभासत्वस्यदुर्घटताप्रसंगात्तथा
चसाध्यवतिविशिष्टहेत्वधिकरणत्वभानेचविशेषणस्यपरंपरासंबंधस्यापितत्रभाननियमेनविशिष्टहेतुकपरामर्शस्य
नियमतोविशेषणेपिसाध्यसामानाधिकरण्यावगाहित्वात्मैवंविशिष्टनिरूपितव्यापकताशरीरेविशेषणस्यधर्मि
पारतंत्र्येणैवविशिष्टाधिकरण।विशेषणतयाप्रवेशःनतुस्वातंत्र्येणतथाचतद्ग्रहे।नविशेषणव्यापकत्वावगाहि ॥१९॥
त्वनियमो।निर्वहतिविशेषणनिरूपितव्यापकतायास्तद्वन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वत्वपर्याप्तप्रतियोगितावच्छेदकता

कोभावघटितत्वात् विशिष्टवह्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वरूपप्रतियोग्युपरागेणाभावभाने चाविशिष्टवत्वांतर्गतविशे
ष्यवत्वपरित्यागेन विशेषणवह्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वे प्रतियोगितावच्छेदकत्वपर्याप्तिभानासंभवात् अभावप्र
तियोगिप्रकारघटकस्य उपलक्षणतया भानानुपगमात् न च परंपरासंबंधेन विशेषणनिष्ठव्याप्त्यवगाहिपरामर्शनिष्ठकार
णताया उभयवादिसिद्धत्वात् विशिष्टहेतुकपरामर्शांतरकरणत्वाकल्पनप्रयुक्तलाघवानुरोधेन विशिष्टस्य व्याप्तिग्रहस्थले
अधिकरणैयस्वातंत्र्येण विशेषणवत्त्वभानमुपगम्य विशेषणेपि व्याप्तिभानं कल्पनीयमिति वाच्यं शब्दाधीनविशिष्टवत्वग
र्भव्याप्तिग्रहे स्वातंत्र्येण विशेषणवत्वगर्भव्याप्तिभानानियमात् तादृशव्याप्तिबोधकशब्दस्य स्वातंत्र्येण विशेषणवत्वाभास
कत्वात् अथ तत्र तदुत्तरविशेषणे मानसव्याप्तिग्रहेण वानुमित्यर्थं कल्प्यते तत्कारणतायाः क्लृप्तत्वादिति चेन्न एवं सति दं
डाद्युपलक्षितधर्मिहेतुकानुमितेर्विलयप्रसंगात् तद्धेतुकव्याप्तिग्रहस्थले परंपरासंबंधेनोपस्थितदंडाद्यौ व्याप्तिग्रहस्य क
ल्पनासंभवात् स्वातंत्र्येण सकलपरंपरासंबंधघटितसकलविशेषणवत्वग्रहस्याप्रामाणिकतया। विशेषणहेतुकपरामर्शस्य

गदा० कारणतायाः क्लृप्तत्वान्नियमाच्च ननुवह्निसंयोगिसंयोगाद्यात्मकसाध्यसामानाधिकरण्यस्यव्याप्तित्वेएकैवहिसाव्याप्तिरिति सिद्धां०
मूलग्रंथविरोधः महानसपर्वतादिवृत्तिधूमादिगतवह्निसंयोगिसंयोगादेरैक्यासंभवात् इत्यतआह सामानाधिकरण्यव्या
॥२०॥ प्तिनामिति भेदेपीति अधिकरणभेदेनधूमादिभेदेनचेत्यादिः निरूपकतावच्छेदकंवह्नित्वादिरूपसाध्यतावच्छेदकंअ
धिकरणतावच्छेदकधूमत्वादिरूपहेतुतावच्छेदकंतदैक्यात् साध्य १ हेतुभेदेप्यभेदात् तदभेदेतात्पर्येण एकत्वंभाक्त
एकत्वव्यवहारः ननुलक्षणयातद्व्यवहारसमर्थनमसंगतं सामान्यप्रत्यासत्त्यभावपक्षेविशिष्टपरामर्शनिर्वाहार्थंव्या
प्त्यैक्यकथनात् तन्निर्वाहस्यचसामानाधिकरण्यस्यव्याप्तित्वेधूमत्वादेरैक्येपिपक्षीयधूमादिनिष्ठसामानाधिकरण्य
स्यसामान्यप्रत्यासत्तिंविनापूर्वंग्रहासंभवेनतत्स्मरणासंभवात् पक्षीयधूमेतदुपनयासंभवेनायोगात् अतोऽतिप्रसं
गेनधूमादिव्यापकवह्न्यादिसामानाधिकरण्यमात्रस्यव्याप्तिसंभवात् धूमत्वादिरूपहेतुतावच्छेदकस्यद्विधाव्याप्तिशरीरेप्रवेश ॥३०॥
स्यावश्यकत्वंदर्शयितुंव्याप्तेर्भेदमभेदंचदर्शयतीति वस्तुतस्त्वित्यादिनाप्रथमपक्षप्रदर्शनं तत्पक्षेधूमत्वत्वाद्यप्रवेशात्तु ~

घेवेन सामान्यप्रसासतिपक्षेतज्ज्ञानस्यैवानुमितिहेतुत्वमितिसूचनाय।रासभादिसाधारण्यादितित्साधारण्येचव्यभि-
विनापिरासभादिलिंगकवद्यनुमानापत्तिरितिभावः। अथव्यापकत्वाप्रविष्टहेतुतावच्छेदकधर्मितावच्छेदकसामानाधिकरण्य
प्रकारकज्ञानस्यैवानुमितिहेतुत्वोपगमान्नायमतिप्रसंगः धूमत्वादिप्रकारेणासमानरासभादौसाध्यसामानाधिकरण्यग्र
हस्यधूमत्वाद्यंशेभ्रमत्वनियमात्वक्ष्यमाणधूमत्वादिमन्निष्ठवन्ह्यादिसामानाधिकरण्यस्यव्याप्तित्वेपितद्धर्मितावच्छेदकता
पन्नेहेतुतावच्छेदकविशिष्टवत्ताज्ञानस्यहेतुताया अवश्योपेयत्वात् अन्यथाविशिष्टसत्तादिव्यापकद्रव्यत्वादिनिरूपितवि
शिष्टसत्तादिनिष्ठसामानाधिकरण्योपलक्षितवत्ताज्ञानाद्गुणरूपपक्षेऽभ्रांतस्यद्रव्यत्वाद्यनुमानापत्तेः साध्यसामानाधिक
रण्यविशिष्टत्वस्यपक्षेसाध्यनिश्चयंविनादुर्निश्चेयतयातदुपलक्षितवत्तानिश्चयस्याप्यनुमितिहेतुतायाउपगंतव्यत्वात्
केवलसामानाधिकरण्यप्रकारेणपक्षधर्मताज्ञानस्यानुमितिहेतुत्वेधूमाभाववान्पक्षइत्यसिद्धिग्रहदशायामपिसाध्येधूमादि
व्यापकताज्ञानदृष्ट्यनुमित्यापत्तेश्च असमानप्रकारकतयाधूमाभाववान्पक्षइत्यादिबुद्धेर्धूमेवृत्तिसामानाधिकरण्यवत्त्वान्

ग॰दा॰ पक्षइत्यादिज्ञानाविरोधित्वादिति चेत् सत्यं धूमत्वादिमति सामानाधिकरण्यमित्यस्य धूमत्वादिविशिष्टविशेषणतापन्नं सामानाधिक सिद्धां॰
रण्यमित्यर्थः नतु धूमादिवृत्तित्वविशेषितं सामानाधिकरण्यमिति तथा च एकधर्मिविशेषणतापन्नधूमत्वादिरूपहेतुतावच्छेदकसा
॥३२॥ मानाधिकरण्योभयं व्याप्तिरिति पर्यवसितं कारणं च धूमव्यापकवह्निसमानाधिकरणधूमवान् पर्वत इत्यादिरेव परामर्शः तावतैवो
क्तोभयस्य हेतुविशेषणतया अनुमितिजनकज्ञानविषयत्वरूपव्याप्तित्वनिर्वाहः द्वितीयपक्षे च धूमव्यापकवह्निसमानाधिकरण
वृत्तिधूमत्वाच्च धूमवान् पर्वत इति ज्ञानं हेतुः नतु स्वरूपतो धूमत्वाप्रकारकतादृशधूमत्ववत्त्वान् पक्ष इत्याकारकतादृशज्ञानस्य धूमा
भाववान् पक्ष इत्याकारकधूमत्वत्वाद्यप्रकारकसिद्धिज्ञानाप्रतिवध्यत्वात् एतन्मते च हेतुतावच्छेदकव्यापकसाधारणधर्मावच्छिन्नेन सा
ध्यसमानाधिकरणावृत्तित्वमेव विरोधः नतु हेतुतावच्छेदकावच्छिन्ने साध्यसामानाधिकरण्यं उपदर्शितज्ञानस्य हेतुतावच्छेदकधर्मि
तावच्छेदकीकृतसाध्यसामानाधिकरण्यानवगाहितया तथाविधविरोधज्ञानाप्रतिबध्यत्वात् यदि विरोधस्यानुमितिप्रतिसाक्षा ॥११॥
द्विरोधितया हेत्वाभासत्वमुपपादयितुं शक्यते तदा समानाधिकरणवृत्तित्वांशे निर्धर्मितावच्छेदकं समानाधिकरणवृत्तिमद्धू

मवान्पर्वत इत्येतादृशमपि ज्ञानं हेतुरूपेयत्ते अन्यथा धूमत्वत्वादिविषयितायाः कारणतावच्छेदकत्वप्रवेशे गौरवात् सामानाधि
करण्यप्रकारकत्वापेक्षया समानाधिकरणवृत्तित्वप्रकारकत्वस्य गुरुत्वेपि सामान्यस्याप्रसासतित्वे विशिष्टपरामर्शनिर्वाहानु
रोधेन तेन रूपेण हेतुताया आगशोपगमात् केचित्तु धूमव्यापकवह्निसमानाधिकरणधूमीयवद्धूमवान्पक्ष इत्याकारकज्ञानमेवा
नुमितिहेतुः । यथाश्रुतस्य हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यसामानाधिकरण्याभावरूपस्य विरोधस्य हेत्वाभासत्वेन धूमीयत्वेनैव
धूमत्वप्रवेशेन च लाघवात् । तथा च विशेष्याधेयतासंबंधेन धूमप्रकारतानिरूपितधूमत्वप्रकारतानिरूपितधूमप्रकारताकनिश्च
यत्वेनैव हेतुत्वं तेन द्रव्यत्वादिव्युदासः इत्याहुः आद्या हेतुतावच्छेदकधर्मसहितसाध्यसामानाधिकरण्यरूपाभिन्नेति प्रतिधू
मादिकमित्यादिः द्वितीया साध्यसमानाधिकरणवृत्तिहेतुतावच्छेदकरूपा अभिन्ना सर्वधूमादिसाधारणी अनुगतरूपावच्छिन्नना
नाव्यक्तिदंडादिविशिष्टहेतुकस्थलेपि परंपरासंबंधदंडत्वाद्यखंडधर्मेणैव हेतुतावच्छेदकतया उपगंतव्य इति भावः यद्यपि साध्य
सामानाधिकरण्यावच्छेदकरूप वक्ष्यमाणव्याप्तिप्रायेणापि एकैव हीत्यादिग्रंथः संगच्छते तथापि स्वयं तत्र स्वरूपसंबंधरूपाव

गदा० छेदकस्य त्वप्रवेशस्य खेदनीयतयास्वविशिष्टाधिकरणावृत्तियावत्साध्यासमानाधिकरणकत्वरूपपारिभाषिकावच्छेदकत्व सिद्धा०
स्यैव च विवक्षणीतया एतदपेक्षया तादृशी व्याप्तिर्गुरुशरीरेति कथं विशिष्टादृशव्याप्तेरैक्योपपत्तिसंभवेन तज्ज्ञानमनुमितिहेतुरिति
॥१२॥ तादृशव्याप्तेरैक्यमुपपादितं मिश्रादिमतमवलंब्य प्रतियोग्यसमानाधिकरणपदप्रयोजनमाहायं कपिसंयोगीत्यथैतद्वृक्ष
त्वादेरव्याप्यवृत्तिकपिसंयोगादिव्याप्यतोपगमे कपिसंयोगाद्यनवच्छेदकमूलादेः पक्षतावच्छेदकत्वे तदवच्छेदेनापि एतद्वृक्षादौ
कपिसंयोगादेः सिद्धिप्रसंगः न चेष्टापत्तिः साध्यलिंगपरामर्शस्य भ्रमानुमित्सजनकत्वनियमात् न च तदवच्छेदेन हेतुमत्ताज्ञानस्य
तदवच्छेदेन साध्यानुमितिहेतुत्वादेतद्वृक्षत्वादिरूपव्याप्यवृत्ति

वव्यभिचारित्वंतुल्यन्यायेनसंभाव्येतइतिप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधानामपियत्तत्त्वेनव्याप्यत्वंतभाविःअतएवसम
वायसंबंधावच्छिन्नयावद्विशेषाभावहेतुनातत्संबंधावच्छिन्नसंयोगासामान्याभावसिद्धिःयद्धर्माश्रयविशेषाभावश्चउ
भयावृत्तियद्धर्मसमानाधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावःउभयावृत्तित्वंचस्वप्रतियोगिवृत्तित्वस्वसामानाधिकरण्योभयसं
बंधेनभेदवदन्यत्वंअतःसंयोगत्वाद्यपेक्षयावृक्षवृत्तिसंयोगत्वादेर्विशेषधर्मत्वेपिसंयोगसामान्याभावंवृक्षादावन
भ्युपगच्छतोऽवयवविशेषरूपावच्छेदकदुर्भिक्षेणवृक्षवृत्तिसंयोगत्वावच्छिन्नाभावस्यवृक्षादावनभ्युपगमेपिवन
संदिग्धासिद्धिर्वृक्षवृक्षसंयोगत्वादीनामुभयवृत्तित्वेनतदवच्छिन्नाभावव्यावृत्तेः नचहेतावुभयावृत्तित्वविशेषणस्या
सिद्धिवारकत्वेपिव्यभिचारावारकतयावैयर्थ्यंयावत्त्वविशेषस्यधर्मविशेषविषयत्वरूपस्यपरिचायकमेवतादृशध
र्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वंनतुहेतुप्रविष्टमितितुनसत्तथासतियत्तत्पदार्थस्यहेतुसाध्यशरीराप्रवेशेनसामान्यव्याप्ति
त्वानुपपत्तेरितिवाच्यंयावत्पदस्यव्यापकत्वार्थकतयातद्धर्मसमानाधिकरणोभयावृत्तिधर्मावच्छिन्नाभावत्वनिरूपिताभा

धेयत्वसंबंधावच्छिन्नव्यापकतायाएवहेतुतायाविशेषधर्मव्यापकत्वाघटकाभावांतरस्यैवसामान्यधर्मव्यापकताघटकत्वयावे सिद्धां०
गदा० य्यर्थ्यानवकाशात्‌नवतादृशाभावत्वव्यापकत्वेतादृशाभावनिष्टभेदप्रतियोगितायामाधेयतासंबंधेनानवछेदकत्वलक्षणावसं
योगविशेषाभावानांसर्वेषामेवसर्वाधिकरणवृत्तितयातन्निष्टभेदप्रतियोगितायामाधेयतासंबंधेनवछेदकमधिकरणमप्रसि
॥१५॥ द्धमितितदनवछेदकत्वस्यानेनिवेशनीयत्वात्‌उक्तस्थलेव्यधिकरणतादृशसंबंधावछिन्नाभावप्रसिद्धिसौलभ्यात्‌यद्धर्मसमा
नाधिकरणेयत्रप्रतियोगितावछेदकत्वेनधर्मोविशेषणीयःतेनकम्बुग्रीवादिमत्वादिव्याप्यधर्मावछिन्नप्रतियोगिताकयावद
भाववतस्तद्धर्मावछिन्नाभावाप्रसिध्यातादृशाभाववत्वासंभवेपिनक्षतिःनचभेदप्रतियोगितावछेदकवाच्यत्वघटाधन्यत
रत्वादिव्याप्यधर्मावछिन्नसंयोगादिसंबंधावछिन्नप्रतियोगिताकयावदभाववतस्तद्रूपावछिन्नप्रतियोगिताकाभाववत्वासं
भवाद्व्यभिचारःवाच्यत्वादेःसंयोगादिनावृत्तित्वात्तेनसंबंधेनघटादेरेवतादृशाभावविरोधितयाघटत्वादेरेवतत्प्रतियोगि
तावछेदकत्वसंभवनगुरोरन्यतरत्वस्यतत्प्रतियोगितानवछेदकत्वादितिवाच्यंवाच्यत्वादिसाधारणस्यान्यतरन्निष्टप्रति ॥१५॥

योगित्वस्य न्यूनवृत्तिघटत्वादिनाऽनवच्छेदादगत्यागुरुणोऽन्यतरत्वादिनैव तदवच्छेदात् वस्तुतो यत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्य सा
ध्यहेतुघटकत्वं तत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकत्वेनैव सामान्यधर्मस्य विशेषणीयतया उक्तसामान्यधर्मस्य भेदप्रतियोगितावच्छे
दकत्वेपि संयोगादिसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकतया तत्संबंधावच्छिन्नतदवच्छिन्नाभावाप्रसिद्धावपि न व्यभिचारः अत एव भेदप्रति
योगितावच्छेदकजातित्वादिघटकनिरूपितत्वादेः समवायसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकगर्भनिवेशस्य गौरवेणासंभवेपि न जातित्वादिसामा
न्यधर्मघटितहेतौ व्यभिचारितया सामान्यव्याप्तिभंगः वस्तुतस्तु यद्धर्मप्रतियोगितावच्छेदकत्वविशेषणमनुपादेयमेवाकंबुग्रीवादिमत्त्वसमा
नाधिकरणोभयावृत्तिधर्मावच्छिन्नाभावनिष्ठभेदप्रतियोगिताव[illegible]स्य घटत्वादिघटिततादृशधर्मापेक्षया गुरुतया तदवच्छिन्नाभावरूपव्या
पकत्वाप्रसिद्ध्या यद्धर्म इत्यनेन कंबुग्रीवादिमत्त्वरूपगुरुधर्मोपादानस्य गुरुधर्मस्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वपक्षेऽसंभवेन व्यभिचा
रानवकाशात् अभावे यावद्घटादिविशेषणप्रवेशात् यत्किंचिज्ज्ञासादिव्यक्त्यभाववति ज्ञासादिसामान्याभावासत्त्वेपि न सामान्यव्याप्तिभं
गः यद्यपि यत्तदर्थघटितसाध्यहेतुनामननुगमेनैका व्याप्तिरिति संयोगसामान्याभाववत्तदीयविशेषाभावकूटयोर्व्याप्तौ यावत्त्वादिवि
शेषणवैयर्थ्यमेव तथापि एतद्दोषस्य स्वयमग्रे वाच्यतया यथाकथंचित्कासंगतिः अथ वृक्षादौ यावत्संयोगाभाववत्त्वमुभयवादिसिद्धं

गदा० तत्रविभुसंयोगाभावावच्छेदकस्यावयवविशेषस्य दिक्विशेषस्य वा दुर्वचत्वात् ध्वंसप्रागभावयोरत्यन्ताभावविरोधित्वे कालविशेषावच्छेदे सिद्धां

नापि तत्र तदभावासंभवात् तयोस्तदविरोधितामते इष्ये संयोगसामान्याभावस्य उत्पत्तिकालावच्छेदेन वृत्त्याविरोधात् न च मूलाग्राद्य

॥१६॥ वच्छिन्नविभुसंयोगव्यक्तीनां भेदादग्रमूलाद्यवच्छेदेनाभावः सुलभ इति वाच्यं तासां भेदस्याप्रामाणिकत्वात् न च नानावयवावच्छि

न्नसंयोगव्यक्तीनां अभेदे तत्तत्संयोगव्यक्तौ तत्तदवच्छेदकव्यक्तीनां तादात्म्यसंबंधेन कारणतायां व्यभिचार इत्यवच्छेदकभेदेन

संयोगभेद आवश्यकः आवश्यकश्चावच्छेदकव्यक्तीनां विशिष्यस्वावच्छिन्नसंयोगव्यक्तिं प्रति हेतुताभ्युपगमः अन्यथा मूलादिमात्रा

वच्छिन्नमूर्त्तान्तरसंयोगानामग्राद्यवच्छेदेनैतद्वृक्षादिवृत्तिविभुसंयोगानां च वृक्षान्तरावयवावच्छेदेनानुत्पत्तिप्रयोजकस्य दुर्लभ

त्वापातादिति वाच्यं व्याप्यवृत्तेरवच्छेदकानभ्युपगमेन वृक्षादौ विभुसंयोगस्य व्याप्यवृत्तितया मूलाद्यवच्छिन्नत्वविरहेण तत्र

मूलादीनां हेतुताविरहात् । व्याप्यवृत्तेरवच्छेदकोपगमे तत्तदवच्छेदकस्वरूपतत्तन्निष्ठावच्छेदकताव्यक्तीनामेव तत्तदवच्छे

दकस्य जन्यतावच्छेदकसंबंधतया मूलाग्राद्यवच्छिन्नविभुसंयोगव्यक्तीनां अभेदेऽपि व्यभिचारानवकाशात् । अन्यथा मूलाद्य ॥१६॥

वच्छिन्नसंयोगस्य दिग्विशेषैरप्यवच्छिन्नतया तत्रावच्छेदकतासंबंधेन तत्तत्संयोगव्यक्तीनामुत्पत्त्या मूलादेस्तत्र व्यभिचारस्य दु
र्वारत्वात् न च मूलावच्छिन्नसंयोगस्य नोऽग्रावच्छिन्नसंयोगादिरिव प्राच्याद्यवच्छिन्नसंयोगादेरपि भेदः स्वीकर्तुं शक्यते मूले
प्राच्यां शरीरवृक्षसंयोग इत्यादिप्रतीत्या एकसंयोगव्यक्तावेव मूलप्राच्याद्यवच्छिन्नत्वावगाहनात् न चाग्रमूलयोः शरीरसंयोग
इत्यस्याऽप्यवतादृशप्रतीतेरपि संयोगद्वयावगाहित्वमस्मदनुमतमिति वाच्यं यत्र मूलप्रतीचीमात्रावच्छिन्न एकशरीरसंयोगः
अग्रप्राचीमात्रावच्छिन्नश्च शरीरांतरसंयोगस्तत्र मूले प्राच्यां शरीरसंयोग इति प्रत्ययापत्तेः शरीरतरुसंयोगव्यक्तीनामेकैकासा
मेव शरीरावयवेन वृक्षावयवेन चावच्छिन्नतया व्यभिचारस्यापि दर्शितसंबंधसंकोचमंतरेण दुर्वारत्वाच्च तत्र न हि शरीरावयवा
वच्छिन्नशरीरतरुसंयोगमूलावच्छिन्नतदुभयसंयोगयोर्भेदसंभवः तथा सति मूलावच्छिन्नवृक्षसंयोगस्य शरीरे चरणावच्छि
न्नशरीरसंयोगस्य वृक्षे व्याप्यवृत्तितया तदभावासत्त्वप्रसंगात् तत्तदवच्छेदकावच्छिन्ननानासंयोगसाधारणं तत्तदवच्छेदका
वच्छिन्नत्वमेव तत्तदवच्छेदकजन्यतावच्छेदकं न तु संयोगनिष्ठतत्तद्व्यक्तित्वं अनंतकार्यकारणभावप्रसंगात् तथा चैकावच्छि
न्नसंयोगस्यापरावच्छेदकावच्छिन्नत्वेऽपि तदवच्छिन्नत्वविशिष्टस्य नान्यत्रोत्पत्तिरिति न व्यभिचारशंकेत्यपि वदंति यत्तु संयो

गदा० मात्रस्याव्याप्यवृत्तितासिद्धातानुरोधेन मूलाग्रावछिन्नतरुविभुसंयोगादीनां भेदस्वीकार आवश्यक इतितदपि न सम्यक् तादृश सिधां०
॥१७॥ संयोगव्याप्तीनां गगनादौ दिग्विशेषरूपावछेदकनियमेनैव तादृशासिद्धौ तसंगतेः अत्र वदंति द्रव्यमात्र एव संयोगसामान्याभा
वस्याप्रामाणिकतायास्तन्मेयादिनोक्तैर्न चैवमादिना गगनादेरेव संयोगसामान्याभावसाधकमनुमानमाशंकितं विभुद्वय सं
योगानभ्युपगमेन तत्र यावत्संयोगव्याप्तीनामेव प्रतिनियतदिग्विशेषावछिन्नतया तत्तद्व्याप्तित्वेन तत्र तदभावसत्वेऽविवादा
त् न सिध्यवकाशः विभुमात्रे संयोगसामान्याभावसिद्धावपि संयोगी द्रव्यत्वादिमादौ व्यावृत्ति संगते वृक्षादावेतत् व्याप्ति बला
त् संयोगसामान्याभावासिद्धावपि न क्षतिः प्रतियोग्यनवछेदकस्य तदभावावछेदकत्वनियमसत्वे वृक्षत्वावछेदेन वृक्षादावपि
संयोगसामान्याभावसिद्धेः संभवेन तत्रापि तदभावं साधयती तादृशनियमवादिनामाशंकानवप्रतियोग्यनवछेदकवृक्षत्वादेरभावा
वछेदकत्वमित्यादिना निराकरिष्यति पूर्वमपि वृक्षत्वावछेदेन संयोगसामान्याभाववृत्तिरविरोधमात्रेण प्रतियोग्यनवछेदकस्या-
भावावछेदकत्वनियमेनवासेद्धुमहीती त्याशयेनैव वृक्षादौ संयोगतत्सामान्याभावयोर्वृत्तावव छेदकभेदउपपादितः वृक्षेन संयोग ॥१७॥
इति प्रसक्तं न्यवहितं न तु योग्यदियैत्यादिनियमस्य तत्साधकत्वशयेनेति न सन्दर्भविरोध इति। यत्तु पक्षे किंचिदवयवनाशान्महावृक्ष

नाशानंतरं खंडवृक्षोत्पत्तिस्तत्क्षणे पूर्वोत्पन्नक्रियातोऽवस्थितयावत्तदवयवैर्गगनादिसंयोगानां विनाशः ~~स्वनाशमासाद्~~
~~स्य~~ द्वितीयक्षणे च खंडवृक्षस्यापरावयवनाशस्तृतीयक्षणे च तन्नाशस्तत्र वृक्षे विभुसंयोगानुत्पत्त्या यावद्विशेषाभाववत्त्वं लक्ष्यं न
चैवं तादृशवृक्षे मूर्त्तान्तरेणापि संयोगस्तदवयवसंयोगैस्तत्कर्मणा वा न संभवति तदवयवगगनादिसंयोगनाशककर्मणा मूर्त्तान्त
रतदवयवसंयोगानामपि तदुत्पत्तिकाले विनाशादवयवावयविनोः संयोगानभ्युपगमे न तदवयवेष्वारंभकसंयोगसत्त्वेऽपि तेन
तन्निष्ठसंयोगजननासंभवात् उत्पत्तिकाले च द्रव्ये गुणवत्कर्मसत्त्वानुपपत्तेरिति संयोगसाध्यकद्रव्यत्वस्य सद्धेतुत्वेन नानिर्वहती
ति वाच्यं तादृशखंडद्रव्ये तदवयवसंयोगजन्यस्य तत्कर्मजन्यस्य च संयोगस्यासंभवेऽपि सर्वत्रैव सत्तां सदागतिशीलपवनादिप
रमाणूनां कर्मविभक्तसंयोगानामुत्पत्तौ बाधकविरहेण द्रव्यस्य संयुक्तत्वनियमादित्यपि केचित्तु यावत्संयोगाभाव एवमानमिति ज्ञा
यमानलिंगस्यानुमितिकरणत्वमताभिप्रायेण। यत्तदर्थयोरिति साध्यहेतुघटकयत्तत्शब्दार्थयोः संयोगत्वघटत्वाद्योरित्यर्थः ~
अननुगमादिति एकत्रोक्तनिवेशासंभवादित्यर्थः एकव्यक्तेर्निर्वाहयितुमशक्यत्वादिति शेषः तथा च घटत्वाद्यवच्छिन्नाभावपटादि
विशेषाभावकूटयोर्व्याप्तेः संयोगसामान्याभावसिद्धावनुपयोगित्वात् यावत्संयोगविशेषाभावे संयोगसामान्याभावीयविशेषव्या

गदा० ऽप्यागमेननिराकर्त्तव्यत्वात्नोक्तानुमानसंभवइतिभावः ननुप्रकृतहेतौप्रकृतसाध्यव्याप्तेरग्रहेपियथायोयअनुवर्त्ततेसकार्य्य सिधां०
॥१८॥ तयातज्ज्ञामात्तीसाकारात्स्तनयानादिप्रवृत्तितद्विषयककार्य्यताज्ञानयोर्व्याप्तिग्रहात्गवानयनादिप्रवृत्तिलिंगेनगवानयना
दिकार्यताज्ञानस्यसिद्धिः तथाप्रकृतेसंयोगीययावद्विशेषाभावेसत्सामान्याभावव्याप्तेर्व्यर्थविशेषणत्वादिनाग्रहेपिघटा
दिविशेषाभावकूटेतत्सामान्याभावव्याप्तिग्रहादेवसंयोगीययावद्विशेषाभावेपक्षधर्मताज्ञानाद्गगनादौसंयोगसामान्या
भावसिद्धिर्दुर्वारैवव्यतिरेकिहेतुकानुमिताविवसामान्यव्याप्त्यधीनविशेषसिद्धौव्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मताज्ञानस्यहेतु
त्वानुपगमात् नचविशेषाभावांतरेसामान्याभावांतरव्याप्तिग्रहात्संयोगविशेषाभावेनतत्सामान्याभावसिद्ध्युपगमे
यावत्त्वाद्यविशेषितकपिसंयोगादिप्रतियोगिकाभावेकपिसंयोगादिसामान्याभावव्याप्तिग्रहादेवसंयोगादिप्रतियो
गिकाभावेनतत्सामान्याभावसिद्धिसंभवाद्यावत्त्वादिविशेषणमनर्थकंप्रकृतहेतुतुल्यनिखिलहेतुत्वंतरेषुतत्तद्विशिष्टतत्त
त्पदार्थघटितप्रकृतसाध्यतुल्यसाध्यव्याप्तिग्रहापेक्षायाःस्वीकर्त्तुमशक्यत्वात्तादृशसकलहेतुसाध्यानांयुगसहस्रे ॥१८॥
णासर्वज्ञेनज्ञातुमशक्यत्वादितिवाच्यंउपस्थितयावत्तादृशहेतुषुतादृशतत्तत्साध्यव्याप्तिग्रहापेक्षयासामंजस्यात्।ता

वन्मात्रापेक्षायाश्च तत्तत्साधनधर्मिकतत्तत्साध्यव्याप्तिग्रहाभावविशिष्टतत्तत्साध्यसाधनोपस्थितेरनुमितिप्रतिबंध
कतयासूपपादत्वात् एवं सति यावत्त्वविशेषणानुपादाने जात्यादिविशेषघटत्वाद्यभावे जात्यादिसामान्याभावव्यभिचा
रोपस्थितिदशायां संयोगादिसामान्याभावसाधनासंभवेन तादृशविशेषणसार्थक्यात् गगनाद्यवृत्तिस्वसमाना
धिकरणनिरुक्तधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकयत्किंचिदभावकं यद्यत्स्वं तत्तदन्यो यो धर्मः तत्तन्निष्ठाभावप्रतियोगि
तावच्छेदकरूपे तादृश्योक्तसामान्यव्याप्तिस्थलाभिषिक्तव्याप्त्यैव वा संयोगत्वादौ गगनादिनिष्ठाभावप्रतियोगिता
वच्छेदकत्वं साधनीयं तत्र च नानुमेनगमो दोष इत्याशंक्य उक्तानुमाने उपाधिमाह एकावच्छेदेनेति अनवच्छिन्नतदी
ययावद्विशेषाभावाधिकरणत्वस्य उपाधित्वादिरर्थः यथाश्रुते गुणादिनिष्ठाया यावत्संयोगाभावाधिकरणताया
व्याप्यवृत्तितया अवच्छेदकविरहेण उपाधेः साध्यव्यापकत्वनिर्वाहात् न च गुणादिनिष्ठयावत्संयोगाभावाधिकर
णताया व्याप्यवृत्तित्वेपि गुणत्वाद्यवच्छिन्नत्वमावश्यकं अन्यथा अधिकरणतावच्छेदकप्रकारकत्ता नासंभवेन

गुणादौ तदभावग्रहासंभवादिति वाच्यं द्रव्यनिष्ठयावत्संयोगाभावाधिकरणताया अपि द्रव्यत्वादिरूपैकावच्छेदकावच्छिन्नतया उ
गदा० पाधेः साधनाव्यापकतानिर्वाहाय सप्तमीनिर्दिश्यमानव्याप्यवृत्तित्वनिर्वाहकं विलक्षणमवच्छेद्यत्वं तस्यैव विवक्षणीयतया गुणादिनि सिद्धां०
॥१९॥ ष्ठसंयोगाद्यभावाधिकरणतायां तादृशावच्छेद्यत्वविरहेण साध्यव्यापकताया यथाश्रुते दुरुपपादत्वात् अथैवं कपिसंयोगादिसामान्य
स्य मूलाद्यवच्छेदेनाभाववति कपिसंयोगादिमद्वृक्षादौ अनवच्छिन्नतदीययावद्विशेषाभाववत्त्वविरहेण साध्योपाध्योर्न सामान्यव्याः
प्तिनिर्वाहः अत्र केचित् अवच्छिन्नत्वैकावच्छेदकानवच्छिन्नत्वउभयाभाववद्यावद्विशेषाभाववत्त्वमिहोपाधित्वेनाभिमतं गुणे यावद्वि
शेषाभाववत्त्वे अवच्छिन्नत्वाभावेनोक्तोभयाभाववत् कपिसंयोगवती वृक्षे कपिसंयोगीया यावद्विशेषाभाववत्त्वे मूलाद्येकावच्छेदका
वच्छिन्नमिति तदनवच्छिन्नत्वाभावादुभयाभाववदिति नोक्तोपाधिसाध्ययोः सामान्यव्याप्तिभंगः अथ वृक्षादिनिष्ठा ता यावत्कपि
संयोगविशेषाभावाधिकरणतानां नैकावच्छेदकावच्छिन्नत्वसंभव इति वृक्षाद्यवृत्तिकपिसंयोगादिव्यक्तीनां येऽभावास्तेषां वृक्षादेर्व्या
प्यवृत्तितया तन्निष्ठतदधिकरणतानामनवच्छिन्नत्वात् अनव्याप्यवृत्तिमात्राधिकरणतानामनवच्छिन्नतयाऽन्यासां चैकावच्छेदकाव- ॥१९॥

च्छिन्नतया सर्वास्वेव तासु उभयाभावोऽक्षत इति वाच्यं। एवं सति यत्पक्षनिष्ठसंयोगव्यक्तीनां दिग्देशविशेषाद्यवच्छिन्नानां यावंतोऽभा
वाः पक्षनिष्ठतावन्निरूपिताधिकरणतानां सर्वासामेकावच्छेदकविरहेऽपि द्वित्वादीनामवच्छेदकैक्यसंभवेन सर्वास्वेव तासु तादृशतादृ
शावच्छेदकमादायैकावच्छेदकावच्छिन्नत्वसंभवतीषु उभयाभावसत्त्वात् तद्वृत्तिसंयोगव्यक्तीनां येऽभावास्तेषां तन्निष्ठाधिकरणतासु
चानवच्छिन्नतया उभयाभावसत्त्वादुक्तोपाधेर्यवि-संयोगाभावरूपसाधनव्यापकतापत्तेः स्वसमानाधिकरणयावत्तदभावाधिकरण
तावच्छेदकावच्छिन्नत्वस्यैकावच्छेदकावच्छिन्नत्वरूपत्वे च वृक्षादिनिष्ठमूलाद्यवच्छिन्नकपिसंयोगाद्यभावाधिकरणतास्वपि न तथा
त्वसंभवस्तत्समानाधिकरणाव्याप्यवृत्तिकपिसंयोगाभावाद्यधिकरणतानामपि तादृशयावदधिकरणतांतर्गतत्वात् द्व्यवच्छेदकस्य
चाप्रसिद्धत्वादिति चेन्न। एकावच्छेदकावच्छिन्नत्वस्य स्वसमानाधिकरणकिंचिदवच्छिन्नयावत्तदभावाधिकरणतावच्छेदकावच्छिन्न
त्वरूपस्य विवक्षितत्वेनानवच्छिन्नाधिकरणताभिः सहावच्छिन्नाधिकरणतानामेकावच्छेदकावच्छिन्नत्वासंभवेऽपि क्षतिविरहात्। अथ
वा यावद्विशेषाभाववत्त्वमिष्यते तेन न यावत्तदीयविशेषाभाववत्त्वावच्छिन्ननिरूपितमेकाधिकरणत्वं विवक्षितं न तु तत्समुदायः एका

वच्छिन्नत्वं च एकमात्रवृत्तिधर्मावच्छिन्नावच्छेदकावच्छिन्नत्वं न त्वभिन्नावच्छेदककत्वं वृक्षावृत्तिसंयोगानां वृक्षनिष्ठत्वकावाय
गदा॰ यपि व्याप्यवृत्तयस्तथापि अव्याप्यवृत्तिसाधारण्यावत्वेन तेषामव्याप्यवृत्तित्वात् तत्साधारण्यावत्वावच्छिन्ननिरूपिताधि सिद्धां॰
॥२०॥ करणताएकमात्रवृत्ति तन्मूलत्वाद्यवच्छिन्नत्वं तन्मूलादिरूपावयवावच्छिन्नेति तन्नोभयाभावोऽक्षतइति न साध्योपाध्योः सा
मान्यव्याप्तिभंगः वृक्षनिष्ठसंयोगसामान्यीययावद्विशेषाभावाधिकरणतायां न प्रत्येकावच्छेदकावच्छिन्ना मूले वृक्षो याव
त्संयोगाभाववानित्यादिप्रतीतिविरहात् अपितु तत्तद्वृक्षावयवत्वादिरूपानुगतधर्मावच्छिन्नतावदवच्छेदकावच्छि
न्नास्त्यावयवे यावत्संयोगाभाववानिति प्रत्ययात् एकरूपावच्छिन्नस्य प्रतियोग्यभावाधिकरणतावच्छेदकत्वे विरो
धात् एकस्यापि विशेषरूपसामान्यरूपाभ्यामुभयावच्छेदकत्वोपगमात् तथा च वृक्षनिष्ठसंयोगविशेषाभावानां
यावत्त्वावच्छिन्ननिरूपिताधिकरणतानिरुक्तैकावच्छेदकावच्छिन्नत्ववतीति तस्याप्युक्तोभयवत्त्वादुपाधेः साध
नाव्यापकत्वमिति वदन्ति॥ वस्तुतस्तु अनवच्छिन्नयावद्विशेषाभाववत्त्वमेव उपाधिः तादृशोपाधिना साध्यस्य ॥२०॥

सामान्यव्याप्तिविरहेपिसंयोगसामान्याभावरूपपर्यवसितसाध्यव्यापकतयातादृशोपाधेःसत्प्रतिपक्षोव्यापकत्वम
व्याहतंतादात्म्येनसाध्यवतोप्युपाधिव्याप्यतयातादृशोपाध्यभावेनसंयोगसामान्याभावरूपसाध्यवद्भेदोऽन्यत्रा
प्रसिद्धोपिसाधयितुंशक्यतएवेअभावसाध्यतव्यतिरेकिणिप्रतियोगिमात्रप्रसिद्धेरपेक्षितत्वात्उपाध्यभावेनसा
ध्याभावसाधनंतुनसम्यक्संयोगरूपस्यतस्यसाधनेसिद्धसाधनात्पक्षावृ[illegible]युपाधिव्याप्यत्वेनसाध्येपक्षावृत्ति
त्वसाधनात्सत्प्रतिपक्षनिर्वाहइतिकेचित्तुसिद्धसाधनादितेःसाध्याभावसाधनासंभवेपिप्रतियोगिवैय्यधिकरण्या
घटितसाध्यव्यापकतावच्छेदकतयागृह्यमाणोपाधितावच्छेदकावच्छिन्नाभाववत्ताज्ञानात्पक्षेसाध्यानुमितिप्रति
रोधएवइतिसांख्यमथवाप्रतियोग्यधिकरणत्वरूपपक्षधर्मावच्छिन्नसामान्याभावरूपसाध्यव्यापकतायाएकावच्छेदे
नेत्यादिनेत्यादिर्यथाश्रुतस्यैवउपाधितानिर्वाहःयत्रप्रतियोगिमत्तियस्यसामान्याभावस्तत्रैकावच्छेदकावच्छेदेनतस्य
यावद्विशेषाभाववत्त्वमितिसामान्यव्याप्तेःकपिसंयोगादिमत्तःकपिसंयोगादिसामान्याभावाधिकरणवृक्षादेरेका

गदा० वच्छेदेनकपिसंयोगविशेषाभावकूटवत्त्वनियमेनसुग्रहत्वात्गुणादावेकावच्छेदेनयावद्विशेषाभावासत्त्वेपितत्रप्रतियो सिद्धी०
॥२१॥ ग्यसत्त्वेनावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वाक्षतिः।द्रव्ये च प्रतियोगिमत्त्वविशिष्टयावत्संयोगविशेषाभावाधिकरणे एका
वच्छेदेनतदीययावद्विशेषाभावासत्त्वात्प्रतियोगिमत्त्वविशिष्टयावत्संयोगविशिष्टाभावाधिकरणेएकावच्छेदेन
तदीययावद्विशेषाभावासत्त्वात्प्रतियोगिमत्त्वरूपावच्छेदकविशिष्टसाधनाव्यापकत्वेतस्यवृक्षादिवृत्तिकपिसंयो
गादिविशेषाभावाधिकरणताकूटान्तर्गतकतिपयाभावाधिकरणतानामनवच्छिन्नत्वेपितत्कूटस्यएकावच्छेद
कावच्छिन्नत्वंपूर्ववदुपपादनीयं।अथैतादृशोपाधेर्व्यभिचारोन्नायकत्वंनसंभवतिप्रकृतसाध्यव्यापकस्यएकावच्छेद
कावच्छिन्न[illegible]संयोगीययावद्विशेषाभाववत्त्वस्याप्रसिद्धेः।द्रव्येतदीययावद्विशेषाभाववत्त्वस्यावच्छिन्नत्वेपिएकाव
च्छेदकावच्छिन्नत्वाभावात्।गुणेचतस्यावच्छिन्नतायाएवाभावात्प्रतियोगिमत्त्वविशिष्टकपिसंयोगादिसामान्याभाव ॥२१॥
व्यापकस्यतदीयैकावच्छेदकावच्छिन्नयावद्विशेषाभाववत्त्वस्याप्रसिद्धत्वेपितदभावेनप्रकृतसाध्यवद्भेदसाधनेन

संभवति।तस्यप्रकृतसाध्याव्यापकत्वात्प्रतियोगिमत्वविशिष्टकपिसंयोगादिसामान्याभाववद्भेदस्यकपिसंयोगा
दिरूपप्रतियोगिशून्येहेतुमतिसाध्यमानोनकपिसंयोगादिसामान्याभाववद्भेदपर्यवसायी।तत्रप्रतियोगिमद्भेदस्याबा
धात्।प्रतियोगिमतिचैकावच्छेदकावच्छिन्नतदीययावद्विशेषाभावसत्वेनतद्भेदत्वाभावादिहेतोरसिद्धिरितिनव्यभि
चारोनयननिर्वाहइतिचेत्।मैवं।क्वचिद्द्रव्येजलादिसंयोगवतितत्सामान्याभावस्यसत्वेएकावच्छेदकावच्छिन्नतदीय-
यावद्विशेषाभावसत्वात्तदीयप्रतियोगिमत्वविशिष्टतत्सामान्याभावव्यापकएकावच्छेदकावच्छिन्नतदीययावद्विशेषा
भाववत्वे।यत्रद्रव्येसर्वावयवावच्छेदेनभिन्नभिन्नाजलादिसंयोगावर्त्ततेयावत्तद्विशेषाभावरूपहेतुमतितत्रैकावच्छे
दकावच्छिन्नयावद्विशेषाभाववत्वरूपोसाध्याभावेनप्रतियोगिमत्वविशिष्टतत्सामान्याभाववद्भेदस्यसिद्धोबाधका
भावात्प्रतियोगिमतितत्रविशेषवद्भेदपर्यवसानेनव्यभिचारासिध्यासामान्यव्याप्तिभंगात्।संयोगत्वेगगनादिनिष्ठा-
भावप्रतियोगितावच्छेदकत्वसाधकानुमानोपाधिकदर्शितव्याप्तावपिएकावच्छेदकावच्छेद्यत्वसमानाधिकरणाभया

गदा० वृत्तिधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकयावदभावाधिकरणताशून्यगगनादिकं यद्यत्तदन्यत्वस्योपाधित्वं बोध्यं एतेनेति अ सिद्धां०
नवच्छिन्नयावत् विशेषाभावत्वस्योपाधित्वेनेत्यर्थः इति विशेषव्याप्त्युपष्टम्भमनुत्थानं परास्तं दूषणान्तरमप्याह व्यर्थेति
॥२२॥ तन्मते संयोगसामान्याभावस्य केवलान्वयितया अभावत्वस्यैव तद्व्याप्यतावच्छेदकत्वेन इतरांशस्य व्यर्थत्वादित्यर्थः नन्व
भावादिरप्येव हेतुरस्तु इत्यत आह अप्रयोजकत्वादिति व्याप्तिग्राहकतर्कशून्यत्वादित्यर्थः विशेषव्याप्त्युपाध्यन्तरमपि
सुलभमित्याह निर्गुणत्वादेरिति आदिना निष्परिमाणत्वादेः परिग्रहः यद्यद्धर्माश्रयानवच्छेदकं तत्तद्धर्मावच्छिन्नाभावावच्छे
दकमिति व्याप्त्युपष्टम्भ्य वृक्षत्वादेः संयोगसामान्याभावावच्छेदकत्वसाधकमनुमानमाशंक्य निराकुरुते नचेति गुणाद्य
नवच्छेदके इति गुणत्वाश्रयानवच्छेदके इत्यर्थः तदभावेति गुणत्वाद्यवच्छिन्नाभावे इत्यर्थः तथा च गुणत्वाद्यवच्छिन्नस्यापि अव्याप्यवृ
त्तिताप्रसंग इति भावः घटादौ द्रव्यत्वावच्छेदे [illegible] न घटत्वाद्यभावप्रसंगो घटत्वादेर्व्याप्यवृत्तितया तदवच्छेदकाप्रसिध्यात
द्दनवच्छेदकत्वरूपापादकाप्रसिद्धेर्न संभवतीति नाभिहितं गुणत्वाद्याश्रयस्य संयोगादेरवच्छेदकप्रसिध्या न गुणत्वा ॥२२॥

द्यवच्छिन्नाभावावच्छेदकतायाद्दकाप्रसिद्धिरिति भावः ननु यद्धर्माश्रयानवच्छेदकमित्यत्र यत्पदेन व्याप्यवृत्तिधर्मो विव
तयातद् क्षितः गुणत्वादेश्च व्याप्यवृत्तित्वरूपादिवृत्तिश्रयानवच्छेदकत्वस्य न तदवच्छिन्नाभावावच्छेदकत्वापादकतेत्याशंक्य वृक्षत्वा
दौ संयोगत्वाश्रयानवच्छेदकत्वरूपसंयोगत्वावच्छिन्नाभावावच्छेदकत्वसाधकहेतोरसिद्धिमाह यथा चेति घटपूर्ववृत्तित्व
स्येति दंडनिष्ठघटकारणतावच्छेदकतद्व्यवहितपूर्वकालसंबंधस्येत्यर्थः प्रतिदंडभिंनत्वेपि दंडत्वेन सामान्यावच्छेदकमि
त्यत्रयः प्रतिदंडभिन्नत्वेपीत्यनेन च दंडत्वं तत्प्रत्येकातिप्रसक्तमिति सूचितं एवमग्रेपि तत्सामान्येति घटपूर्ववर्तितात्वावच्छिन्ने
त्यर्थः प्रत्येकातिप्रसक्तत्वेपि अवच्छेद्यत्वावच्छेदकानुगतरूपावच्छिन्नानतिप्रसक्ततया तस्यावच्छेदकत्वं अन्यथा घटकारणतावच्छे
दकत्वमेव तस्य भज्येत इति भावः ननु दंडत्वस्य घटनियतपूर्ववर्तितावच्छेदकत्वेन घटनियतपूर्ववर्तितायाः स्वरूपसंबंधरू
पावच्छेदकत्वं अपि तु तद्व्यवहितपूर्वकालनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वं रूपं पारिभाषिकमेव तत्त्वातिप्रसक्तेपि निराबा
धमेव स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकतायाः एवावच्छेद्यानतिप्रसक्तत्वनियतत्वादिति प्रत्येकातिप्रसक्तस्य सामान्यानतिप्रसक्तत्वेन

गदा० सामान्यरूपावच्छिन्नावच्छेदकत्वे दृष्टांतांतरमाह वह्निसामान्याधिकरण्येति प्रति धूमं भिन्नत्वेपि धूमत्वं तत्सामान्यावच्छेदक
॥२३॥ मित्यन्वयः तत्वेदेनाऽवह्निसामानाधिकरण्यपरामर्शः धूमस्यैतत्तदनवच्छेदकत्वे तस्य वह्निव्याप्यतावच्छेदकत्वं नोपपद्येत नच व्या
प्यतावच्छेदकत्वमपि स्वविशिष्टव्यापकसाध्यकत्वरूपं पारिभाषिकमेव तच्चातिप्रसक्तसाधारणमिति न दृष्टांतसंगतिरिति वाच्यं सा
ध्यसामानाधिकरण्यावच्छेदकरूपवत्त्वं व्याप्तिस्तन्नावच्छेदकत्वं स्वरूपसंबंधविशेषः अत एव यत्र व्यर्थविशेषणघटितनीलधू
मत्वादिना हेतुता तत्र व्याप्यत्वासिद्धिरिति प्राचीनमतानुसारेणैतदभिधानात् अन्यथा पुनः स्वरूपसंबंधरूपकारणत्वप्रतियोगि
त्वादिनिरूपितमनुगतधर्मनिष्ठस्वरूपसंबंधरूपमवच्छेदकत्वं दृष्टांततया बोध्यं संयोगसामान्यस्य संयोगत्वरूपावच्छेद्यतावच्छे
दकरूपावच्छिन्नस्य सुवचत्वाच्चेति प्रत्येकसंयोगादिव्यक्त्यतिप्रसक्तस्यापि द्रव्यत्वादेस्तद्रूपावच्छिन्नानतिप्रसक्तत्वादिति
भावः यद्यप्येवमपि प्रमेयत्वादिः संयोगसामान्यातिप्रसक्तत्वेन तत्सामान्यावच्छेदकत्वाप्रसक्त्या उक्तव्याप्तिबलात्तदवच्छेदेन संयो
गसामान्याभावसिद्धिर्न शक्यते वारयितुं तथापि प्रतियोगिमत्संबंधदेशकालयोरेव प्रतियोग्यनवच्छेदकत्वनियमस्तयोरेव त
दनुभवान्न तु प्रतियोग्यनवच्छेदकमात्रस्य मानाभावादिसत्त्वतात्पर्य्यं द्रव्ये संयोगसामान्याभावस्य कालभेदादिवच्छेदेन स्वयमनुप

द्रव्यव्यवस्थापनीयत्वं तथा संप्रदायविदस्य नेनास्वरसो दर्शितः गुणस्य सामान्याभावो वर्त्ततइत्यन्वयः ध्वंसप्रागभावयोरत्यंताभावविरोधितया निराकृ
तत्वादिति भावः एतेन तदवच्छेदेन संयोगादिसामान्याभावोपि सुतरां वर्त्तते व्यापकधर्मावच्छिन्नाभाववति व्याप्यधर्मावच्छिन्नाभावसत्वनियमादि
ति सूचितं नचोत्पत्तिकालावच्छेदेन घटादौ गुणस्य प्रागभाव एव न तु सामान्यात्यंताभावोपि मानाभावादिति वाच्यं तदा तत्र जन्यैकत्वे हेतुभूतस्य
एकत्वेत्वावच्छिन्नाभावस्यावश्यकतया तस्यैव स्वसमनियतगुणत्वाद्यवच्छिन्नाभावरूपतया विवादायोगात्। संयोगादिसाध्यकनिरुद्द्रव्यमात्र
वृत्तिहेतुस्थले व्यावृत्तिदानायाह। प्रलयेति। महाप्रलयस्य जन्यभावानधिकरणतया तदानीं संयोगाद्यसत्वादिति भावः तदानीं च गगनादौ निसे
कत्वपरिमाणादिसत्वेन गुणसामान्याभावासत्वात् संयोगस्येत्युक्तं। अत्र च प्रमाणं महाप्रलये गगनेन संयोग इत्यादिप्रामाणिकव्यवहार एव। तादृश
व्यवहारस्य ध्वंसावगाहित्वेति प्रसंगात् व्यवहारानादरे चातींद्रियगगनादौ गोत्वाद्यभावस्याप्रामाणिकतापत्तेः प्रत्यक्षासंभवात्। अनुमानस्याप्रयो
जकत्वात् वह्निमान्धूमादित्यत्रापि व्यावृत्तिदानायाह। तथेति दहनस्य दवनत्वावच्छिन्नस्य प्रतीतेरियं तु द्रव्यस्याव्याप्यवृत्तित्वादित्यत्र हेतुः असक्ष
प्रमाणयुक्त्यायुक्तिमप्याह। वृत्तेरिति। संयोगरूपसंबंधस्येत्यर्थः वृत्तिमतो व्याप्यवृत्तित्वस्य। संयुक्तस्य तत्संबंधेन व्याप्यवृत्तितायाः। असंभावित
त्वादिति। अयमाशयः संबंधिसत्तायाः संबंधाधीनत्वात् यदवच्छेदेन संबंधो नास्ति तदवच्छेदेन तत्संबंधावच्छिन्नतदभावसत्वमावश्यकं। सं
योगादेः संबंधस्य समवायस्य व्याप्यवृत्तित्वेपि न संयोगादेर्व्याप्यवृत्तिता गुणादौ समवायसत्वेपि संयोगाद्यसत्ववत् संयोगाद्यनवच्छेदकावच्छि

ग॰दी॰ न्नैसंयोगादिमत्तित्तसमवायसत्वेपितदभावोपपत्तेरिति। केचित्तुवृत्तेरव्याप्यवृत्तित्ववृत्तिमतोऽव्याप्यवृत्तिरित्याहुः। वह्निमान्धूमा सिद्धां॰
दित्यादौकालविशेषावच्छेदेनहेतुमतिवर्त्तमानंसाध्याभावमादायघटत्ववान्कालत्वादित्यादौपटाद्यवच्छेदेनकालेवर्त्तमानंकालि
॥२४॥ कसंबंधावच्छिन्नाभावमादायचाव्याप्तिरित्यानायाह। एवमिति। प्रतियोगिमतोदेशस्यप्रतियोग्यनधिकरणकालावच्छेदेनप्रति
योगिमतः कालस्यचप्रतियोग्यनधिकरणदेशावच्छेदेनाभाववत्वमित्यर्थः। इदानीमत्रघटोनास्तीत्याधिप्रत्ययेदेशनिष्ठायाः काला
वच्छिन्नाधारतायाः कालनिष्ठायादेशविशेषावच्छिन्नाधिकरणतायावाविषयत्वमीयत्रविनिगमनाविरहादुभयस्यैवविषयत्वा॰
दितिभावः। तत्रसाध्यकेतिगुणत्वाद्यवच्छिन्नसाध्यकद्रव्यत्वाद्यव्याप्तिवारणायेत्यर्थः। ननु। असमानाधिकरणेति। अव्याप्यवृ
त्तिसाध्यकेप्रतियोगिवैयधिकरण्याघटितव्याप्तेरप्रसिध्यात्तद्घटितैवव्याप्तिर्व्याप्यवृत्तिसाध्यकेतुप्रतियोगिवैयधिकरण्यानु
पस्थितिदशायामपिहेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वसामान्याभावग्रहादनुमित्युत्पत्त्याप्रतियोगिवैयधिकरण्याघ ॥२४॥
टितापिव्याप्तिरस्तिप्रतियोगिवैयधिकरण्यघटितव्याप्तिरुभयत्रैवप्रसिद्धानुमितिप्रयोजिकाचेत्याशयेनमूलकृतस्तदुपादानमि॰

साहा। नोपादेयमिति। व्याप्यवृत्तिसाध्यके सार्वत्रिकमुपादानं प्रतिक्षिप्तं न त्वनुपादानस्य सार्वत्रिकत्वमुक्तम्। व्याप्यवृत्तेरपि सा
ध्यस्याव्याप्यवृत्तित्वग्रहदशायां प्रतियोगिवैयधिकरण्यघटितव्याप्तिज्ञानादेवानुमित्युपगमात्। व्याप्यवृत्तिसाध्यके सर्वत्र ताद
शविशेषणोपादानानियमः तदघटितताया अपि व्याप्तेः सर्वत्रानुमित्यौपयिकत्वात्। अव्याप्यवृत्तिसाध्यके तु सर्वत्र तदुपादाननियम
एव तदघटितव्याप्तेरप्रसिद्धेरिति वार्थः व्याप्यवृत्तिसाध्यकत्वं च स्वसमानाधिकरणाभावाप्रतियोगिसाध्यकत्वम्। सत्तावान्द्रव्यत्वा
त् कालिकसंबंधावच्छिन्नाकाशाभावाभाववान् आत्मत्वादित्यादिकं च न तथा अतस्तत्र साध्यवति कालात्मादौ कालिकदैशिकविशे
षणताभ्यां तदभावसत्वात् प्रतियोगिवैयधिकरण्याविशेषितहेतुसमानाधिकरणाभावाप्रतियोगित्वस्य साध्येऽसत्वे न व्याप्तेः प्रतियो
गिवैयधिकरण्यघटितत्वनियमेऽपि न दोषः केचित्तु व्याप्यवृत्तिसाध्यकत्वं यथाश्रुतमेव हेतुमत्यभावस्य दैशिकविशेषणतया वृत्ति
र्विवक्षणीया अतो हेतुमति कालादौ कालिकविशेषणतादिना साध्याभावसत्वेऽपि नाव्याप्तिः भावस्याप्यभावत्वेन दैशिकविशेषणत

गदा० याहेतुमतिवृत्तिस्तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वविवक्षया कालिकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाकाशाभावाभाववान् इत्यादौ च सिद्धां०
॥२५॥ व्याप्तेर्निर्णयः तत्राकाशाभावाभावो नास्तीति प्रतीतेः अव्याप्यवृत्तिसाध्यकेपि संयोगाभाववान् नित्यगुणत्वादित्यादावनुमित्यौपयिक
द्विविधव्याप्तेः संभवेन सर्वथैवेत्युक्तं तावतोप्यव्याप्यवृत्तिसाध्यकेपि क्वचित्तद्घटितव्याप्तेः संभवादितिसूचितमित्याहुः। यत्तु व्याप्य
वृत्तिसाध्यकेऽव्याप्यवृत्तित्वग्रहाविषयसाध्यके सर्वथैवासमानाधिकरणं तस्यानुपादेयत्वे तत्र लाघवेन प्रतियोग्यसामानाधिक
रण्याघटितव्याप्तेरेवानुमानांगतास्वीकारादिति व्याख्यानं तदसत्। तत्रापि शब्दादिना प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यघटितव्याप्तेरेव
यदा ग्रहस्तदानुमितिरूपादाय तादृशव्याप्तेरनुमानांगत्वस्योपगंतव्यत्वात् अन्यथा यादृशव्यतिरेकिसाध्येन केवलान्वयित्वभ्रम
स्तादृशसाध्यके लाघवेन साध्याभाववदवृत्तित्वमात्रस्यैव व्याप्तित्वोपगमप्रसंगात् केवलान्वयिनोपस्यसाध्यस्य नव्यतिरेकित्व
भ्रमविषयतात्साध्यके हेतुसामानाधिकरण्यविशेषणपरित्यागस्यापि प्रसंगाच्च। यत्तु प्रतियोग्यसामानाधिकरण्ये तत्र प्रतियो ॥२५॥
गिपदं स्वप्रतियोगिपरमवश्यं वाच्यं। अन्यथा प्रतियोगित्वस्य सामान्यरूपेण केवलान्वयितया प्रतियोग्यसमानाधिकरणाभा

वस्यैवदुर्लभत्वापत्तेः तथाचस्वपदस्यतत्तदभावपरतयातत्तदभावप्रतियोग्यसामानाधिकरण्यविशिष्टत्वेनहेतुमद्वृत्तिनां
तत्तदभावव्यक्तिनांप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावकूटज्ञानमनुमितिकारणंवाच्यंतादृशंचज्ञानमसर्वज्ञस्यदुर्घटंअतःप्र
तियोगिपदस्यप्रकृतसाध्यार्थकतयासाध्याभावेनिष्ठसाध्यसामानाधिकरण्याभावविशिष्टःसन्हेतुमद्वृत्तिरभाव
एवानुगतरूपेणनिवेश्यःसद्धेतौसर्वेषामेवहेतुसमानाधिकरणाभावानांसर्वत्रहेत्वधिकरणेसाध्यसमानाधिकरणतया
साध्यसमानाधिकरण्याभावविशिष्टस्यहेतुमद्वृत्तित्वंनप्रसिध्यतीतिसाध्याभावनिष्ठत्वंसाध्यसामानाधिकरण्येविशेष
णं॥ सद्धेतौसर्वत्रसाध्याभावभिन्नाभावेतत्प्रसिद्धिसंभवःव्यभिचारिणीचव्यभिचारनिरूपकाधिकरणएवसाध्याभाव
साध्यासामानाधिकरण्याभावविशिष्टतयाहेतुमद्वृत्तित्वमितिसाध्याभावस्यापिलक्षणघटकतयानातिव्याप्तिःसंयोगे
नप्रमेयसामान्यसाध्यकसद्धेतौसाध्याभावातिरिक्ताभावाप्रसिध्याहेतुमिंतिसाध्याभावनिष्ठसाध्यसामानाधिकरण्याभा
वविशिष्टाभावाप्रसिद्धिरितिसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नाभावनिष्ठसाध्यसामानाधिकरण्यस्या~~[illegible]~~निवेशनीयःएवंचव्याप्य

गदा॰ वृत्तिसाध्यके साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्याभावनिष्ठसाध्यसामानाधिकरण्याप्रसिध्याई ~~दृश. व्याप्ति~~र्न प्रसिध्यतीति तत्सा सिद्धां॰
ध्यके प्रतियोग्यसामानाधिकरण्याघटितैव व्याप्तिरिमुक्तं नोपादेयं चेत्सादिनेति तदपि न साध्यसामानाधिकरण्यविशेषणीभू
तसाध्याभावे साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वनिवेशप्रयोजनाभावाद्व्याप्यवृत्तिसाध्यकेपि संबंधांतरावच्छि
॥२६॥ न्नसाध्याभावएव साध्यसामानाधिकरण्यप्रसिध्या तत्राप्युक्तव्याप्तिप्रसिद्धेः परंतु ननु प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यगर्भव्याप्तेः
अनुमितिप्रयोजकत्वे प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यानुपस्थितिदशायां तदसामानाधिकरण्याविषयकादेव हेतुसमानाधिक
रणाभावाप्रतियोगित्वज्ञानादनुमितिरूपेयते ऽस्यानुपपन्नमित्यत आह नोपादेयं चेति व्याप्यवृत्तिसाध्यकेऽनुमितिपूर्वं अ
व्याप्यवृत्तित्वज्ञानाविषयसाध्यके सर्वथैव प्रतियोगिवैयधिकरण्यं नोपादेयं अनुमितिप्रयोजकव्याप्तिशरीरे न निवेशनीयं।
तत्र तदटितव्याप्तिज्ञानमेव हेतुः सर्वथैवेत्यनेन यत्साध्यकस्थले कदाचिदनुमितिपूर्वं साध्ये हेतुमत्यव्याप्यवृत्तित्वज्ञानं तत्र तद ॥२६॥
नुमितिनिर्वाहाय प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यमुपादाया व्याप्तेरनुमितिप्रयोजकत्वमुपेयं वक्ष्यमाणरीत्यानुगमान्न व्यभिचारः

ति सूचितं। साध्यभेदेनोपलक्षणं॥ प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यानुपस्थितिदशाभेदेन एकसाध्यकेऽप्यनुमितिप्रयोजक-
व्याप्तिभेदोपगमोऽपि बोद्धव्य इति व्याचक्रुः। व्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थले द्विविधा व्याप्तिर्न त्वव्याप्यवृत्तिसाध्यके इति साध्य
भेदेन व्याप्तिभेदाभावेन संभवतीमत आह साध्यादिभेदेनेति साध्यतावच्छेदकादेर्विशेष्यव्याप्तिघटकतया तद्भेदे तद्
द्रूस्यावश्यकत्वादित्यर्थः यद्यपि जात्यादौ गुणकर्मान्यत्वादिसामानाधिकरण्योपलक्षितस्य सत्त्वादेर्व्याप्तिरस्त्येव गुणादौ
तदुपलक्षितसत्त्वाद्यनुमितेः प्रमात्वात्तथापि गुणादौ गुणान्यत्वादिसामानाधिकरण्यविशिष्टसत्तादिप्रतियोगिकवैशिष्ट्या
वगाहिन्या अनुमितेर्भ्रमत्वात्तत्र तादृशानुमित्यौपयिकव्याप्तिस्वीकारे सल्लिंगपरामर्शादपि भ्रमस्यादिति तादृशानुमित्यौप
यिकव्याप्तिर्गुणादिवृत्तिहेतौ न स्वीकर्तुं शक्यते। अतः साध्यतावच्छेदकविशिष्टवैशिष्ट्यविषयकानुमित्यौपयिकव्याप्तिशरीरे प्र
तियोगितावच्छेदकविशिष्टवैयधिकरण्यपर्य्यन्तं निवेश्य तत्र तादृशातिव्याप्तिं वारयति। प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यं चेति।

गदा० नचतत्रापिव्याप्तिस्वीकारेक्षतिविरहः गुणोगुणऽन्यत्वविशिष्टसत्तावानित्यादौतादृशव्याप्तिसत्वेपिबाधेनैवहेतोर्दुष्ट सिद्धा०
त्वोपपत्तेःद्रव्यपक्षकतादृशसाध्यकजात्यादिहेतोश्चसमीचीनतयाएवोपगमेक्षतिविरहात्।बाधानवतारदशायांचगुण
॥२७॥ दौजात्यादिलिंगकविशिष्टसत्तावैशिष्ट्यानुमितिभ्रमरूपाप्रमात्मकसल्लिंगपरामर्शादपिस्वीक्रियते।अतएवगंधप्रा
गभावावच्छिन्नोघटोगंधवान्पृथिवीत्वादित्यादौबाधानवतारदशायांप्रमात्मकपरामर्शाद्विशिष्टानुयोगिकवैशिष्ट्यावगा
हिनीभ्रमानुमितिर्मणिकारेणोपगम्यतइतिवाच्यंभ्रमानुमितिजनकपरामर्शस्यभ्रमत्वसंभवेतदुपादानमावश्यकमि
त्याशयात्गंधप्रागभावावच्छिन्नोघटोगंधवान्पृथिवीत्वादित्यादौपरामर्शस्यकथंचिदपिभ्रमत्वासंभवेनागत्यातत्रप्रमा
त्मकेपरामर्शाद्भ्रमानुमितिस्वीकाराद्गुणेविशिष्टसत्तावान्जातिमत्वादित्यादिविशिष्टप्रतियोगिकवैशिष्ट्यविषयकानुमिति
स्थलमुपेक्ष्यगंधप्रागभावावच्छिन्नोघटोगंधवानित्यादिविशिष्टानुयोगिकवैशिष्ट्यविषयकानुमितिस्थलमसिद्धिव्यभिचारा.. ॥२७॥

संकीर्णबाधोदाहरणत्वेनाभिहितत्वतो मणिकृताप्युक्तस्थले व्याप्तिर्नास्तीत्याशय उन्नीयते अथ विशिष्टनिरूपित एव समवा
यादिर्विशेष्याविरोधिनो विशिष्टाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधः शुद्धसमवायादिस्तथा दंडाद्युपलक्षितपुरुषादिमत्वविरोधित्वाद्
दृशपुरुषाद्यभावात्तद्विरोधितद्विशिष्टपुरुषाद्यभाववैलक्षण्यानिर्वाहात् न च तदुपलक्षितपुरुषाद्यभावस्य स धर्मो न प्रतियोगिताव
च्छेदकः अपि तु प्रतियोगितासमानाधिकरण एव प्रतियोगितावच्छेदकस्यैव प्रतियोगिविशेषणत्वात्तादृशस्यैव चोपलक्षण
त्वादिति तादृशाभावयोर्विशेष इति वाच्यं उपलक्षणेन दंडादिना व्यावृत्तप्रतियोगिनिष्ठप्रतियोगितायां पुरुषत्वादेरतिप्रसक्त
तया तन्मात्रेण तदवच्छेदकतायाः पर्याप्त्यसंभवेन दंडादेरपि तदवच्छेदककोटावश्यमंतर्भावात् अत एव पुरुषादिमात्रेण तद्दंडा
द्युपलक्षितपुरुषाद्यभावस्य विरोधः तदवच्छिन्नाभावमात्रस्यैव तद्विशिष्टाभावत्वे सत्त्वान्न पृथिवीसमवेतशून्यं वायुत्वादित्यादौ
ग्रंथकृतां कूटघटकत्वेन टितलक्षणातिव्याप्तिदानमपि विरुध्यते पृथिवीसमवेतत्वविशिष्टाभावस्य बाध्यादौ सत्त्वेन वायुत्वादेस्तत्र साध्ये संदेहे तु

गदा०	त्वात्तदभावप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नासामानाधिकरण्याविवक्षायामपि नातिव्याप्तिः प्रतियोगितावच्छेदकत्वावच्छिन्नसंबंधे	मिश्र
न गुणादेर्विशिष्टसत्तानधिकरणत्वादिति चेन्न विशिष्टनिरूपितसंबंधस्य विशिष्टाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं सर्वत्र न संभवती
॥२८॥ ति प्रागुक्तत्वात् अगत्या विशिष्टाभावप्रतियोगिता विशेषणांतर्भावेन पर्य्याप्ता उपलक्षिताभावप्रतियोगिता तु दंडादिरूपावच्छे
दकोपलक्षितविशेष्य एव पर्य्याप्तेत्युपगंतव्यं तयोर्विशेषस्योपपादनीयत्वात् विशिष्टस्यातिरिक्ततामते विशिष्टसत्ताभावः
सह तत्तत्त एव प्रतियोग्यसमानाधिकरण इत्युभयसाध्यकानुसरणं नातिप्रसंग इति हेतुमति जनकपरामर्शस्य प्रमात्वप्र
संग इत्यर्थः व्याप्यवृत्तिसाध्यकेपि प्रतियोगिवैयधिकरण्यावगाहिपरामर्शस्यानुमितिहेतुतया उक्तसाध्यस्य व्याप्यवृत्तित्वे
पि नातिप्रसंगाप्रसक्तिः ननु मूर्तत्वादिहेतौ भूतत्वादिविशिष्टमूर्तत्वादिरूपतदुभयत्वावच्छिन्नस्यैव न व्याप्तिर्न तु तदुभय ॥२८॥
वृत्तिबुद्धिविशेषविषयत्वरूपतदुभयत्वावच्छिन्नस्य तथा च विशिष्टातिरिक्ततामते विशिष्टसत्तादिसाध्यकजात्यादिहेतावित्युक्तेः

भयसाध्यकमूर्त्तत्वादिहेतावपि यथाश्रुतप्रतियोग्यसामानाधिकरण्यनिवेशपक्षेनातिव्याप्तिप्रसक्तिरित्यभिमानं नन्वेत्या
दिना निराकरोति। नन्वितिसहजतएवप्रतियोगिपदस्यतत्त्वावच्छेदकविशिष्टपरतांविनैवउभयत्वंउभयव्यवहारविषयता
वच्छेदकंनविशिष्टत्वात् एकविशिष्टापरत्वात् अनतिरिक्तं अभिन्नं अतिरिक्तमित्यनुक्तानामनतिरिक्तमित्यभित्यभिधा
नं उभयपदार्थतावच्छेदकत्वावच्छेदेनातिरिक्तत्वलाभायनञ्पदस्यानुयोगितावच्छेदकावच्छेदेनाभावबोधकत्वव्युत्पत्तेः
तावताएकविशिष्टापरत्वमुभयनिष्ठव्यासज्यवृत्तिधर्मश्चउभयपदार्थतावच्छेदकमस्तुप्रकृतेचउभयत्वमेकविशिष्टापरत्वमेवेति
शंकाव्युदासः अत्रहेतुर्वैशिष्ट्यविरहेपि घटत्वपटत्वयोरुभयत्वस्यप्रत्यक्षसिद्धत्वादिति घटत्वपटत्वयोः सामानाधिकरण्यविरहे
पितत्रोभयव्यवहारविषयतावच्छेदकस्यप्रत्यक्षसिद्धत्वादित्यर्थः अन्यथातत्रोभयव्यवहारानुपपत्तेरितिभावः यद्यपिघटत्व
पटत्वोभयमितिप्रतीतौकालिकसंबंधघटितसामानाधिकरण्यरूपवैशिष्ट्यस्यविषयतासंभवस्तथापिवाच्यत्वघटत्वोभयंसमवेत
मित्यादिप्रतीतिव्यवहारविरहेणउभयसमवेतमितिप्रतीतिव्यवहारयोः समवायिसमवेतत्वरूपवैशिष्ट्यविषयताया अभ्युपगं

तत्वत्तयाघटत्वपटत्वोभयं समवेतमित्यादौ तादृशवैशिष्ट्याप्रसिध्या व्यासज्यवृत्तिधर्म एव विषय इति भावः तथा च तदनुरोधे
गदा॰ न व्यासज्यवृत्तिधर्मविशेषस्य उभयव्यवहारविषयताया आवश्यकत्वे एकविशिष्टापरत्वस्य तद्व्यवहारविषयत्वमप्रा सिद्धा॰
माणिकमिति न भूतत्वमूर्त्तत्वोभयवान् मूर्त्तत्वादित्यादावेकविशिष्टापरत्वस्य साध्यतावछेदकत्वप्रसक्तिस्तथा सत्य
॥२९॥ नुमितेरुभयवानित्याकारकत्वानुपपत्तेरिति निर्व्यूढं ननु मूर्त्तत्वाधिकरणे मनसि भूतत्वमूर्त्तत्वोभयं नास्ति इति
बुद्धेरेकविशिष्टापराभावावलंबनेनैवोपपत्तिः मनसि प्रतियोगिसत्वेनोभयवृत्तिधर्मावछिन्नाभावासत्वादिति
कश्चिदेकविशिष्टापरत्वस्यापि उभयव्यवहारविषयतावछेदकत्वमावश्यकमित्यत आह नवेति तदवछिन्नाभावः प्रसे
काधिकरणवृत्तिरुभयव्यवहारविषयतावछेदकावछिन्नाभावः तदवछिन्नाभावात् एकविशिष्टापरत्वावछिन्नाभावा
त् न अनतिरिक्त इति विपरिणतेन संबंधः प्रतियोगितावछेदकविशिष्टेनैव प्रतियोगितो अभावस्य विरोधादेक
स्याधिकरणेपि व्यासज्यवृत्तिधर्मावछिन्नाभावसत्वे बाधकाभावादिति भावः एतेन मूर्त्तत्वस्य व्यासज्यवृत्त्युभय

त्वावच्छिन्नव्यभिचारितापि व्यवस्थापिता आवश्यकञ्चएकाधिकरणे व्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नतदभावः अन्य
थासमवायघटितसामान्याधिकरण्येन घटत्वादिविशिष्टपटत्वाद्यप्रसिध्याघटादौ समवायेन घटत्वपटत्वोभयं
नास्तीतिप्रतीतेरनुपपत्तेस्तत्रसमवायिसमवेतत्वरूपवैशिष्ट्यावच्छिन्नाभावस्यैव विषयतायाः स्वीकरणीयत्वात्
अन्यथाएककालीनत्वादिरूपवैशिष्ट्यावच्छिन्नस्य घटत्वादेः समवायेन घटादौ सत्वेन तादृशप्रतीयनिर्वाहादिया
दृग्वैशिष्ट्याविरहेपि घटत्वपटत्वयोरुभयत्वेन अभावस्य प्रत्यक्षसिद्धत्वादिति ननु तथापि व्यासज्यवृत्तिनिरुक्तोभये
त्वेन साध्यत्वेन मूर्त्तत्वस्य व्यभिचारितासंभवति एकप्रतियोगिमत्यपि अभावस्य प्रतियोगिव्यधिकरणस्यैव साध्याभाव
स्य व्यभिचारित्वात् व्यभिचारलक्षणेपि प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नवैय्यधिकरण्यपर्य्यंतस्यानिवेशादित्याशंकां
निरस्यति नचतत्रेत्यादिना व्याप्तिरेवव्याप्तिरिष्टैव तथात्वेपीति मूर्त्तत्वस्य मनोसमत्वेपीत्यर्थः उभयत्वेनेति उभयत्ववि

शिष्टवत्तायामनस्यसत्वादित्यर्थः तथाच तत्रोभयत्वविशिष्टवैशिष्ट्यविषयकानुमितेर्भ्रमतयातत्प्रयोजकहेतोर्नस सिद्धां०
गदा० द्धेतुत्वस्वीकारसंभवः अतएवव्यभिचारलक्षणेपिप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नवैय्यधिकरण्यपर्य्यन्तमेवनिवे
श्यमितिभावः एकाधिकरणेउभयत्वविशिष्टासत्वेमानमाह नात्रोभयमितीति अत्रोभयमितिप्रतीत्यभावोनहेतु
॥३०॥ तयोक्तःउभयत्वेनैकस्यसत्वोपगमेउभयस्याधिकरणवृत्तितायास्तादृशप्रतीतिविषयतयाएकस्मिन्नधिकरणे
वृत्तित्वाभावेनतादृशप्रतीतेर्भ्रमत्वस्यावश्यकत्वात्तादृशप्रमाविरहोपपत्तेः। ननुप्रतियोग्यसामानाधिकरण्यस्याभावविशेष
णत्वेलक्षणेयंतपदवैय्यर्थ्यंधूमाद्यधिकरणनिष्ठवह्न्यादिभेदस्यप्रतियोगिसमानाधिकरणत्वेनैवसाध्यतावच्छेदकस्यतत्प्र
तियोगितावच्छेदकताया अकिंचित्करत्वादित्याशंकायांसांप्रदायिकोपदर्शितमसंतपदप्रयोजनमाह यसंतपदंचेति असंताभावव
त्वनिरूपकप्रतियोग्यसामानाधिकरण्यस्येतिलाभायेत्यग्रिमेणान्वयः स्वंयस्यप्रतियोगिनो असंताभाववत्तादृशप्रतियोग्यसामा ॥३०॥
नाधिकरण्यपर्य्यन्तस्याभावविशेषणत्वलाभायेत्यर्थः असंताभावत्वनिरूपकप्रतियोगितायाइतिप्रतियोगितानवच्छेदकेसत्व

याप्रतियोगितानिविष्टातत्रात्यंताभावत्वरूपानुयोगितानिरूपकत्वविशेषणस्यत्वाभावेयमर्थः क्रमेणव्यावृत्तिमाह अन्यथेति
सर्वस्यैवाभावस्येतिहेतुसमानाधिकरणाभावत्वेनोपादेयस्यसर्वस्यगोत्वाद्यभावस्येत्यर्थः स्वसमानाधिकरणाभावांतरभिं
न्नत्वात् स्वंयस्यसमानाधिकरणंतादृशघटत्वाभावभेदवत्वादित्यर्थः सरूपानतिरिक्तत्वात् गोत्वाद्यभावरूपाधिकरणस्व
रूपत्वादभावाधिकरणकाभावप्रतियोगिकाभावस्याधिकरणमूलाभावस्वरूपतेतिसिद्धांतादिति भावः प्रतियोग्यसमा
नाधिकरणाभावस्यदुर्लभत्वापत्तेरिति गोत्वाद्यभावानामत्यंताभावत्वनिरूपकगोत्वादिरूपप्रतियोग्यसमानाधिकरणत्वेपि
स्वनिष्ठभेदत्वनिरूपकघटत्वाद्यभावप्रतियोगिसमानाधिकरणत्वनियमादिति भावः प्रतियोगितावछेदकसंबंधेनप्रति
योग्यसामानाधिकरण्यनिवेशासर्वत्रनतादृशाभावाप्रसिद्धिः किंतु विशेषणताविशेषेणसाध्यतास्थले तन्मतेऽभावेसा
ध्यतावछेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्यनिवेश्यत्वात् साध्यतावछेदकसंबंधस्यतत्रनिवेशेपितन्नैवतदप्रसिद्धिर्द्रष्टव्या।

अयंताभावत्वनिरूपकप्रतियोग्यसामानाधिकरण्यनिवेशेपिसर्वेषामेवाभावानांकिंतु विशिष्टस्वाभावादिरूपात्यंताभावत्वनि सिद्धां॰
गदा॰ रूपकप्रतियोगिसामानाधिकरण्यनियमात् तदसमानाधिकरणाभावाप्रसिद्धेः यादृशप्रतियोगितेत्यादिनावक्ष्यमाणरीत्यनु
॥३१॥ सरणेप्रतियोगिन्यत्यंताभावत्वनिरूपकत्वनिवेशवैयर्थ्यमत्रास्वरसबीजमेवहेतुसमानाधिकरणेतिहेतुसमानाधिकरणस्य
भेदत्वनिरूपकाभावांतररूपप्रतियोगिसमानाधिकरणत्वेपिविवक्षितात्यंताभावत्वनिरूपकप्रतियोग्यसामानाधिकरण्यव
न्नेगोत्वाभावादिर्घटत्वाभावादिरूपसाध्यस्यतन्निष्ठस्वभेदात्मकस्यतस्यप्रतियोगित्वादित्यर्थः अभावसाध्यकेतिघटत्वाभा
वादिसाध्यकघटत्वादिसाधनेइत्यर्थः अत्यंताभावत्वनिरूपकप्रतियोगितानिवेशेपिसंबंधांतरावच्छिन्नसाध्यात्यंताभावप्रतियोगि
तावारणायसाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वनिवेशध्रौव्येएतद्विशेषणमनर्थकं साध्यतावच्छेदकसंबंधेनप्रतियोग्यसामानाधिक
रण्यस्यापिसत्वेनप्रकृतप्रतियोगितावदसामानाधिकरण्यस्यैवनिवेशनीयतयासाध्यनिष्ठप्रतियोगिताश्रयासामानाधिकरण्यस्या ॥३१॥
~~पिसत्वेनप्रकृतप्रतियोगितावद~~ सद्धेत्वधिकरणवृत्तित्वविशिष्टाभावेऽसत्वेनाव्याप्त्यप्रसक्तेरित्यस्वरसबीजंसंग्रहायानुमतात्यंता

भावत्वनिरूपकप्रतियोगितानिवेशपक्षेऽतिव्याप्तिमाशंकते अथेत्यादिना पदागोत्वमिति कालिकसंबंधेन गोगोत्वयोर्हेतुसाध्य
त्वलाभाय गोमानयं गोत्वादिति प्रतिज्ञाहेत्वनभिधाय कालिकसंबंधावच्छिन्नवृत्तिबोधकदाप्रत्ययघटितोदाहरणाभिधाने एवमग्रे
पिप्रलयस्येति व्यभिचारनिरूपकहेत्वधिकरणस्येत्यादिः ध्वंसत्वत्वेनात्यंताभावानधिकरणत्वादिति प्राचामनुमतं ध्वंसप्रागभावयोरत्यंता
भावविरोधित्वमादृत्य एतद्देवाग्रे निराकृत्य समाधेयं । अथ कालिकसंबंधेन ध्वंसादिमत्यपि कालेऽत्यंताभाववृत्ताविरोधः महाकाला
दौ समवायादिसंबंधेन रूपात्यंताभावस्य सर्वानुमतत्वात् न च कालिकसंबंधावच्छिन्नगवात्यंताभावस्य तत्संबंधावच्छिन्नगोध्वंसात्यंताभा
वरूपतया अत्यंताभावस्य त्रितयप्रतियोगिकत्वमंगीकुर्वाणैः प्राचीनैरुपगमात् कालिकसंबंधरूपप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन गो
ध्वंसवति तत्संबंधावच्छिन्नगवाभाववृत्तिर्न तेषामनुमतेति वाच्यं एवमपि कालिकसंबंधेन प्रतियोगिमत्यपि तेन संबंधेनात्यंताभावस्य
कालिकसंबंधेन वृत्ताविरोधात् तेन संबंधेन प्रलये वर्त्तमानमत्यंताभावमादायातिव्याप्तिवारणे संभवात् अभावस्य संबंधविशेष
निवेशप्रयोजनाभावात् न च प्रतियोग्यसामानाधिकरण्येनाघटितापि व्याप्तिरनुमित्यौपयिकी तद्विशेषणानुपस्थितिदशायामप्यनु
मितेरानुभविकताया वक्ष्यमाणत्वात् तत्राभावस्य संबंधविशेषोऽवश्यमेव प्रवेश्यः अन्यथा हेतुमति कालिकादिसंबंधेन वर्तमा

ग दी० न्नं साध्याभावमादायाव्याप्तेरिति तादृशव्याप्तेरेवोक्तस्थले प्रमात्वप्रसंगपरोऽयं ग्रंथ इति वाच्यं यत्र हेतुमति साध्याभावः कालिक सिद्धां०
संबंधेन वर्त्तते तत्र प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यघटितव्याप्तेरेव सद्धेतुतानिर्वाहात् प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यागर्भव्याप्तिग्रह
॥३२॥ स्य भ्रमत्वोपगमेक्षतिविरहात् तादृशव्याप्तावप्यभावस्य संबंधविशेषाप्रवेशात् एवं प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यानुपस्थितिदशायां
सत्तावान् द्रव्यत्वादित्यादावप्यभ्रांतस्यानुमितिरनुभवसिद्धा तदनुरोधेन भावसाध्यके दैशिकविशेषणताविशेषेण हेतुमद्वृत्तित्व
गर्भाया अपि व्याप्तेरनुमितिप्रयोजकता वाच्या तथा सति तादृशव्याप्तिप्रमामादायोक्तस्थलेऽनुमितिप्रसंगपरतया एतद्ग्रंथ
स्य सामंजस्यात् न चैवं प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यगर्भव्याप्तौ अभावस्य संबंधविशेषानिवेशात् अभावीयसंबंधविशेषागर्भ
प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यगर्भव्यभिचारग्रहविरोधित्वे नैव प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यगर्भतदगर्भव्याप्ती अनुगमय्य तयो
रेवानुमित्यौपयिकता यावत्सुकव्यतया अभावीयसंबंधविशेषघटितव्याप्तिग्रहस्य तादृशव्यभिचारग्रहाप्रतिबंधकतया तादृशा
व्याप्तेर्नानुमित्युपयोगितानिर्वाह इति वाच्यं तादृशव्याप्तिसंग्रहायैवाभावीयसंबंधविशेषघटितप्रतियोग्यसामानाधिकरण्यघ ॥३२॥
टितव्यभिचारग्रहविरोधित्वेन व्याप्ती नामनुगमनीयत्वात् तावताप्यभावीयसंबंधविशेषाघटितप्रतियोग्यसामानाधिकरण्य

घटितव्याप्तेः संग्रहसंभवात्। एवंसत्यत्यावर्त्तकाभावीयसंबंधघटितप्रतियोग्यसामानाधिकरण्यघटितव्याप्तिज्ञानादप्यनुमि
तिःस्यादिति निर्विदिष्टमेवतत् एवंसतिप्रतियोग्यसामानाधिकरण्यगर्भआभावीयसंबंधविशेषघटितव्याप्तिप्रमातोप्युक्तस्थ
लेऽनुमितिप्रसंगोदुर्वार इति चेन्न क्षतिरस्माकं वस्तुतस्तुदीधितिकृतास्वयंनिष्कर्षणीयहेतुमतिप्रतियोग्यनधिकरणत्व
निवेशकल्पेप्रतियोगिव्यधिकरणत्वघटितव्याप्तावभावीयसंबंधविशेषनिवेशस्यनिष्प्रयोजनत्वेपिप्रतियोग्यनधिकरणत्वघटि
त्वविशिष्टस्यहेतुमद्वृत्तित्वविशिष्टस्यापिसंयोगाद्यभावस्यकालिकसंबंधेनहेत्वधिकरणकालवृत्तितयाअव्याप्तिप्रसंगात् एकसं
बंधेनैकाधिकरणवृत्तित्वविशिष्टस्याप्यन्यसंबंधेनाधिकरणंतत्रवृत्तित्वात् प्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावनिवेशकल्पेपिगु
णादौतद्विशिष्टस्यसंयोगाद्यभावस्यकालिकसंबंधेनकालवृत्तित्वात् तत्कल्पेव्याप्तेरावश्यकत्वात् नचप्रतियोगिसामानाधि
करण्यविशिष्टस्यतस्यकालवृत्तित्वेप्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावविशिष्टस्यनतद्वृत्तित्वसंभवः भावाभावविशिष्टस्यैका
धिकरणवृत्तित्वेप्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावविशिष्टसंयोगाद्यभावस्यदैशिकविशेषणतयापिद्रव्यवृत्तित्वप्रसंगादिति

भावसाध्यके व्यभिचारिणि भावस्य दैशिकविशेषणताऽनभ्युपगमेऽति व्याप्त्या साध्यनिरूपितप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधनिवेशो

गदा० वाच्यं विरोधिनोर्भावाभावयोः कालिकसंबंधेनैकाधिकरणवृत्तितावत् भावाभावविशिष्टस्यापि कालिकसंबंधेनैकत्र वृत्तौ वि सिद्धां०
रोधाभावात् यद्यप्यभावस्य दैशिकविशेषणतासंबंधनिवेशे समवायसंबंधावच्छिन्नजात्यभावसाध्यके जातित्वादिहेतावव्याप्ति
॥३२॥ जात्यादिरूपहेतुमत्तितादृशासमवायसंबंधेन वृत्तेरप्रसिद्धेः तथापि साध्यनिरूपितप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधातिरिक्तसं
बंधेन या साध्याभावस्य वृत्तिस्तदन्यहेतुमद्वृत्तेः प्रकृतप्रतियोगितानिरूपितानुयोगितावच्छेदकसंबंधेन हेतुमतिवृत्तेर्वा अभा
वविशेषणत्वोपगमान्न दोषः उक्तरूपे हेतुमति काले कालविशेषवृत्तित्वविशिष्टनियस्यात्यंताभावप्रसिद्ध्याति व्याप्तिसंगतिः
अत्यंताभावत्वघटकनिरुक्तांशपरित्यज्य ध्वंससाधारणसंसर्गाभावत्वनिवेशे महाप्रलये गोत्वरूपसामान्यधर्मावच्छिन्नप्रति
योगिताकध्वंसोपगंतृमते ध्वंसमादायोक्तस्थलातिव्याप्तिः शक्यते वारयितुमित्याशंक्याह संसर्गाभावेति दैशिकविशेषणत
यापि ध्वंसस्य कालवृत्तित्वमित्याशयेनोक्तशंकासंगतिः अन्यथाऽभावस्य तादृशसंबंधेन वृत्तिनिवेशोऽत्यंताभावमिव ध्वंसम
प्यादायातिव्याप्तेर्दुर्वारत्वात् न च प्रतियोग्यधिकरणमहाकाले गोध्वंसस्य दैशिकविशेषणतासत्वेऽपि प्रतियोग्यनधिकरणप्र ॥३३॥

लयेतस्याः तादृशसंबंधोऽप्रामाणिक इति वाच्यं यदुपाधिविशिष्टस्य प्रतियोग्यधिकरणत्वं तदन्योपाधिविशिष्टस्यैव महाकालस्य
तदभावाधिकरणतया महाकालस्य दैशिकविशेषणतया ध्वंसयत्वे प्रलयात्मकोपाधेरपि तादृशसंबंधेन तदाधारताया आव
श्यकत्वात् अन्यथा प्रलये गौर्नास्तीति व्यवहारानुपपत्तेः अथवा निष्कर्षणीयप्रतियोगिवैयधिकरण्यकल्पाभिप्रायेणेदं त
कल्पे प्रयोजनाभावदभाववृत्तिविशेषानिवेशात् न त्वाभाववृत्तिविशेषानिवेशे कालिकसंबंधेन गवाद्यंताभावस्यापि प्रलयवृ
त्तेः संसर्गाभावमात्रपरत्वोक्तिविरोध इति वाच्यं प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन तत्प्रतियोगिनो ध्वंसस्य हेत्वधिकरणेऽबाधात्
गवाद्यंताभावस्य प्रतियोगिव्यधिकरण्यस्याभावात् ध्वंसस्य तत्प्रतियोगिनो संताभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकदैशिकविशेष
णतासंबंधेन कालेऽसत्वात् प्रतियोगिवैयधिकरण्यमक्षतमेव यद्वास्यंद इति अत्र व्यभिचारनिरूपकाधिकरणं खंडप्रलयोज
न्यद्रव्यानधिकरणे तस्मिन् द्व्यणुकासत्वात् पुनर्द्व्यणुकोत्पत्त्याद्यनुरोधेन परमाणूनां स्पंदस्वीकारस्यावश्यकत्वात् तथा च हेत्वधिकरणे
तत्र द्व्यणुकसामान्यध्वंसप्रागभावयोरसत्वादिति व्याप्तिरिति भावः द्व्यणुकनाशानुगुणक्रियाया उत्तरसंयोगनाश्याया अधिकरणे च र

मपरमाणुसंयोगनाशरूपमहाप्रलयपूर्वत्रितीयक्षणे द्व्यणुकसामान्यध्वंससत्वादव्याप्त्यापत्तिव्याप्तिर्नविचारसहेत्यतोयदादृष्टमिति।ज्ञा सिद्धां०
गदा० नत्वमात्रेण साध्यतायांप्रलयेपीश्वरीयज्ञानसत्वादयंसद्धेतुरेवेत्यतोजन्यमिति।नित्यसुखाभिव्यक्तिर्मुक्तिरितिमतेखंडप्रलयेपिमुक्ता
त्मनिजन्यज्ञानसत्वात्सद्धेतुत्वसंभवतीति।अतोदुःखेतिजन्यमात्रेप्रयत्नदृष्टस्यहेतुत्वंयामहाप्रलयाव्यवहितप्राक्क्षणेपितज्जनकी
॥३४॥ भूतस्यादृष्टस्यावश्यकत्वइतितदाजन्यज्ञानत्वंदुःखत्वाद्यवच्छिन्नध्वंससमत्वान्नोपदर्शितस्थलयोरितिव्याप्तिःसंभवतीयतःस्थलांतर
माहयदात्तस्येतियदात्मसमवेतादृष्टंनमहाप्रलयजनकंसतत्पदेनविवक्षितः।व्यभिचारश्चात्रखंडप्रलयेसुषुप्त्यादौचबोध्यः।खंड
प्रलयनिष्टद्व्यणुकादिध्वंसस्यद्व्यणुकत्वादिरूपसामान्याधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वासंभवंव्युत्पादयतिनहीतितयोःध्वंसप्रा
गभावयोःसामान्याभावत्वमतेपिसामान्यधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वमतेपिध्वंसप्रागभावयोरसंताभावाविरोधित्वमतेनत
यो।स्तथात्वमित्येतत्सूचयितुंमतेपीति।एकविशेषेति।एकविशेषप्रागभाववतिनसामान्यावच्छिन्नध्वंसस्यविशेषान्तरध्वंसवतिन
सामान्यधर्मावच्छिन्नप्रागभावस्यसंभवइत्यर्थः।अन्यूनानतिरिक्तवृत्तिधर्मस्यैवावच्छेदकतयातत्कालीनध्वंसादिप्रतियोगिताश्र ॥३४॥

न्यानागतादिपदार्थसाधारणस्यतादृशं प्रतियोगितावच्छेदकत्वासंभवादितिभावः यद्यप्येवं महाप्रलयवृत्तयोपि गोध्वंसाः प्रत्ये
कमेकैकगोव्यक्तिमात्रवृत्तिप्रतियोगिताकाइतिनकस्यापिध्वंसस्यप्रतियोगितायाः समनियतं गोत्वं तथापिचरमध्वंसस्ययावद्गो
प्रतियोगिकत्वोपगमेतत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वं गोत्वस्यसंभवतीत्यभिप्रायेणसंसर्गाभावत्वनिवेशपूर्वोक्तस्थलमुपेक्ष्यद्व्य
णुकादिसाध्यकस्पंदादिहेतुकस्थलेऽतिव्याप्तिरभिहितावस्तुतस्तुध्वंसप्रागभावयोर्व्यधिकरणप्रतियोगिकत्वविरहाच्चरम
गोध्वंसस्यापियावद्गोप्रतियोगिकत्वंनसंभवतीतिध्येयं विरोधिनः प्रतियोगिनोऽधिकरणकालएवचेदभावोवर्त्ततेतदा
सुतरांध्वंसप्रागभाववतीकालेप्रलयादावसौवर्त्ततइतिसूचनायप्रतियोगिमतइत्येतद्दृष्टांतः विरोधाभावात् बाधका
भावान्तथाचहेत्वधिकरणेप्रलयादौगोत्वावच्छिन्नाभावसत्वान्नोक्तस्थलेऽतिव्याप्तिरितिभावः नचप्रलयेगोत्वावच्छि
न्नाभावोऽप्रामाणिकः प्रत्यक्षायोगादनुमानस्याप्रयोजकत्वादितिवाच्यंप्रलयेगौर्नास्तीतिशब्दस्यैवप्रमाणत्वात् नहितादृशवाक्य
स्याप्रामाण्यंकश्चिदुपैतिनचध्वंसादिरेवतत्रनञर्थोनास्तीताभावइतिवाच्यंअन्वयितावच्छेदकसमानाधिकरणप्रतियोगिता

ग॰दी॰ काभावमात्रस्यनञाप्रतिपादनेतिप्रसंगात्तदवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावबोधकतायाएवतस्यव्युत्पन्नतया अत्यंताभावमात्रस्य सिद्धां॰
सामान्यधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेमतध्वंसादेर्नञाप्रतिपादनासंभवात् अन्यथाप्रतियोगिमतितध्वंसप्रागभाववतिचकाले
॥३५॥ कालिकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्यात्यंताभावस्यावृत्तौ अत्यंताभावस्यतादृशात्यंताभावस्यकालमात्रावृत्तित्वेतिदैशिकविशे
षणतयेत्यादिः ननुध्वंसप्रागभाववतिअत्यंताभाववृत्तौतस्यतद्विरोधित्वावत्प्रतियोगिमतितद्वृत्त्यातस्यप्रतियोग्यविरोधिताव्या
पत्तेताविशेषादित्यतआहद्वयोस्त्विति एकस्यप्रतियोगिमतः कालस्यदेशभेदावच्छिन्नप्रतियोग्यनवच्छेदकदेशावच्छिन्नत्वंतथात्वंदैशि
कसंबंधेनकालिकसंबंधावच्छिन्नात्यंताभाववत्वंतथाचप्रतियोग्यभावयोरेकावच्छेदेनएकत्रावर्त्तमानत्वंविरोधित्वंतावतापक्षतमेवे
तिभावः अपरस्यध्वंसाध्यविरोधित्वेअत्यंताभावस्येतिभावः ननुकालेवृत्तौदेशस्यावच्छेदकत्वेकिम्मानमतआहदेशकालस्येवेतियथादे
शेदैशिकसंबंधावच्छिन्नाभावस्यवृत्तौकालस्यावच्छेदकत्वमिदानींतत्रगौर्नास्तीत्यादिप्रतीतिबलात् तथाकालेकालिकसंबंधाव ॥३५॥
च्छिन्नाभावस्यवृ~~त्तौकालस्यावच्छेदकत्व~~त्तावपिदेशविशेषावच्छेदकत्वस्यावश्यकत्वंतथाविधप्रतीतिबलादेवतादृशप्रतीतेःका

लावच्छेदेन देशावृत्तिर्हि शावच्छेदेन कालवृत्तिर्वा विषयत्वमत्र विनिगमकाभावात् अवच्छेदकत्वाधिकरणत्वयोरुभयोरेव समन्वयार्थत्वा
दिति भावः प्रतियोगिमत्यपि कालेगवासंताभावस्य वृत्तौ तस्यासमानाधिकरण्ये तेन वारणात् कथं तमादाय कालिकव्याप्तिर्वर्ण्यते इत्य
त आह तच्छून्यं चेति प्रतियोगिशून्ये प्रलयादावित्यर्थः तदभावस्य गवासंताभावस्य प्रतियोगिव्यधिकरणत्वात् प्रतियोगिसामान्याधि-
करण्याभाववत्वात् सामानाधिकरण्ये स्याव्याप्यवृत्तितामत एव प्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावस्याभावविशेषणत्वात् अन्यथा
संयोगिसत्वादित्यादावेवातिव्याप्तिः तस्य व्याप्यवृत्तितापक्षे च प्रतियोग्यनधिकरणवृत्तित्वस्यैव निवेशनीयतया प्रलयादिवृत्तिगवा
संताभावस्यान्नेन प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वेपि लक्षणघटकत्वाव्याघातादिति भावः संसर्गाभावत्वतद्घटितासंताभावत्वयो
र्व्याप्तिघटितत्वेनानवस्थामाशंक्य तेन न चेति संसर्गाभावविशेषः सदातन संसर्गाभावः संसर्गारोपः तादात्म्यातिरिक्तसंबंधेन प्रति
योग्यारोपः तद्वदन्यावृत्तित्वेति त्वाव्यवहितपूर्वक्षणावच्छेदेन तद्वत्तोऽन्यस्मिन्नवर्त्तमानयद्यत तदन्यत्व इत्यर्थः तत्र जन्यत्वे षष्ठ्यर्थे सप्तमी
नियमांतरस्य विशिष्टधीव्यावृत्तं विशिष्टधीनियामकत्वरूपसंबंधत्वघटकनियमस्य अत्र संसर्गाभावत्वशरीरे न क्षतिरिति तद्वद

ग॰टी॰ न्यावृत्तित्वरूपनियमस्यैव तत्र प्रवेशनीयत्वादिति भावः स्वमते नियमानंतर्भावस्यानुपदं वक्ष्यमाणत्वादाहुरित्युक्तं नियमाप सिद्धा॰
टितमिति आरोपस्याभावबुद्धिहेतुताया निर्युक्तिकत्वात् तादात्म्यातिरिक्तसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वस्यैव संसर्गाभा
॥३६॥ वत्वादिति भावः प्रयोजनविरह इति साध्यतावच्छेदकसंबंधेन यादृशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वं हेतुमत्तस्ता
दृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वस्य निवेशनीयतया अन्योन्याभावत्वादिनिरूपकप्रतियोगिताशय दोषाप्रसक्तेरिति भावः प्रतियो
गितावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगिवैयधिकरण्यनिवेशकल्पमभिप्रेत्याहाव्याप्तिश्चेति तन्मते संबंधांतरावच्छिन्नसाध्याभावमा
दाय दोषवारणाय साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताया एव निवेशनीयतया तादात्म्यसंबंधेन यत्र साध्यता तत्र सा
ध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नसंसर्गाभावप्रतियोगित्वाप्रसिद्ध्या अव्याप्तिरप्यापद्यत इत्यर्थः ननु विषयताया वृत्तिनियमकत्वेन
प्रतियोगिवैयधिकरण्ये संबंधित्वान्निवेशान्नातिव्याप्तिरिति मत आह विशेषेति दिगुपाधीनां देशे वृत्तावच्छेदकत्वमेव न त्वधिकर ॥३६॥
णत्वमिति मतेन मनसो मूर्तत्वेऽपि न दैशिकविशेषणतया अधिकरणत्वमिति द्रव्यत्वमात्रस्य हेतुत्वे मनोरूपहेत्वधिकरण एव साध्याभावः

प्रतियोगिव्यधिकरणइत्यनेनातिव्याप्तिसंभवद्दशतोमतोन्येतिदिक्कालीनेस्वरादितिच्यतेइतिमतेसद्धेतुरेवयतःस्थलांतरेतामाहज्ञा
तीतिसाध्यशून्यानामयीतिसाध्यतावच्छेदकसंबंधेनसादिः एवं अधिकरणत्वस्थानेसंबधित्वनिवेशोऽन्योन्याभावोपीतितथाचन
तादात्म्यसंबंधेनसाध्यतायामव्याप्तिरितिभावः तद्विशिष्टस्यप्रतियोग्यसामानाधिकरण्यावच्छिन्नस्यतेनेतिकपिसंयोगिएतद्वृ
क्षत्वादियादौकपिसंयोगरूपसाध्याभावस्यगुणादौप्रतियोगिसामानाधिकरण्यावच्छिन्नाभाववत्वेपिहेत्वधिकरणीभूतवृक्षादे
र्नकपिसंयोगसामानाधिकरण्याभावविशिष्टकपिसंयोगाभाववत्वंयत्रसामानाधिकरण्यविशिष्टवत्वंतत्रैदभावविशिष्टोधिकरण
त्वाप्रसयानुगतःसाध्याभावोनलक्षणघटकइतिनाव्याप्तिरितिभावः हेत्वधिकरणावच्छेदेनप्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावनि
वेशनेनाव्याप्तिवारणस्यसुकरत्वेपिमूलेयातहेतुसामानाधिकरण्यांशनिवेशोवैयर्थ्यमियानतथाविवक्षितंसार्वभौमेनादृतंप्रतियो
ग्यसामानाधिकरण्यावच्छेदकीभूताधिकरणावच्छिन्नहेतुसामानाधिकरण्यस्यचाभावविशेषणत्वमुपेक्ष्य उपाध्यायमतेप्रतियोग्यसमाना
धिकरणत्वरूपविशेषणवैशिष्ट्यावच्छेदेनहेतुसामानाधिकरण्यरूपविशेषणवैशिष्ट्यनिवेशनएवलाघवमित्यालोच्यतदनुपाधितादीधिति
कारेणप्रतियोग्यसामानाधिकरण्यावच्छिन्नहेतुसामानाधिकरण्यंनिवेशितंतथाश्रुतमूलत्वभ्योऽयमेवार्थःप्रतियोग्यसामानाधिकरण्यहे

गदा॰ तुसामानाधिकरण्ययोरुद्देश्यतावच्छेदकविधेयभावस्य विवक्षितत्वादुद्देश्यतावच्छेदकविधेययोरवच्छेद्यावच्छेदकभावलाभस्य च व्युत्पत्तिसिद्धत्वात्॰ सिद्धां॰
प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यस्य हेतुसामानाधिकरण्यावच्छेदकरूपवत्त्वस्य सत्त्वादिव्याप्तित्वादिति सार्वभौमोक्तदूषणमेतन्मते निरवकाशं तादृशाव्या
॥२७॥ प्यावनेन पारिभाषिकस्यैवावच्छेदकत्वस्य विवक्षितत्वात् तादृशस्य च तथाविधहेतुतावच्छेदकव्यावृत्तत्वात् अन्यथा विषयितासंबंधेन घटत्वावच्छि
न्नस्य ज्ञानत्वादिव्याप्यतायादुर्वारत्वात् तादृशसंबंधेन ज्ञानत्वादिसामानाधिकरण्ये ज्ञानविषयतारूपे घटत्वादेरवच्छेदकत्वात् ननु व्याप्यवृत्तिसाध्यका
व्याप्तिवारणाय प्रतियोगिसमानाधिकरणभिन्नत्वरूपप्रतियोग्यसमानाधिकरणत्वमेव च निवेश्यतां किमुक्तविवक्षया गुणादौ प्रतियोगिसामानाधिकर
ण्याभाववतोपि कपिसंयोगाभावादेः प्रतियोगिसमानाधिकरणभिन्नत्वविरहात् तद्भेदस्याव्याप्यवृत्तित्वानुपगमात् इत्यत आह तद्घटितेति। प्रतियोगिमद्वृत्ती
त्यर्थः नार्थः न प्रतियोग्यसमानाधिकरणपदेन विवक्षितः अव्याप्यवृत्तीति कपिसंयोगी सत्त्वादित्यादावित्यर्थः अतिप्रसंगादिति कपिसंयोगरूपसाध्या
भावस्य द्रव्यादौ प्रतियोगिसमानाधिकरणतया तद्भिन्नत्वविरहेण लक्षणघटकत्वादिति भावः अत्र च सामानाधिकरण्यस्याव्याप्यवृत्तितायाः प्राक् स्वयं
दूषितत्वात् प्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावनिवेशपक्षेप्यतिव्याप्तिवारणमशक्यमिति तादृशानुपपत्तिमेव यद्वेत्यादिकल्पान्तरानुसरणबीजं तथा
व्योत्पत्ते अन्त्वेति असमानाधिकरण्यनिवेशकल्पेत्यर्थः द्रव्यत्वसत्त्वादिमत्त्वेन नान्वयः प्रतीते संयोगाभावगुणे न संयोगसामानाधिकरण्यमित्यादिप्रती ॥२७॥
तेः अन्यथा गुणादिनिष्ठसामानाधिकरण्यावच्छेदकत्वाद्यभावविषयकत्वया कपिसंयोगीयेतत्त्वादित्यादावपि कपिसंयोगादिरूपसाध्याभावस्य प्रतियोगिवै

अधिकरण्यावच्छेदकगुणादिवृत्तित्वावच्छिन्नतया लक्षणघटकत्वैवेयं व्याप्तिरत आह। तच्चेति।प्रतियोगिवैय्यधिकरण्यञ्चेत्यर्थः हेत्वधिकरणे हेत्व
धिकरणनिरूपितं एतत्कल्पे च पृथक् हेतुसामानाधिकरण्यं न निवेश्यमेवेति भावः एवं च हेत्वधिकरणनिरूपितप्रतियोग्यनधिकरणवृत्तित्वमे
वाभावविशेषणं देयं न तु तदवच्छेदकावच्छिन्नत्वं अनतिप्रयोजनकत्वात् वृत्तौ प्रतियोग्यनधिकरणनिरूपितत्वे हेत्वधिकरणनिरूपितत्वयो
र्निवेशापेक्षया तत्र हेत्वधिकरणनिरूपितत्वस्य हेत्वधिकरणे च प्रतियोग्यनधिकरणत्वस्य निवेशे च लाघवमिति मालोच्य तत्त्वेव निष्कर्षयति
प्रतियोग्यनधिकरणीभूतेति प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणेत्यर्थः तेन न दर्शितातिव्याप्तिः यस्य कस्यचिदित्यादिषष्ठ्यन्तानां अ
नधिकरणत्वमित्यनेनान्वयः प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नस्य यस्य कस्यचिदनधिकरणत्वं स्वप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणप्रति
योगिकभेदमात्रं तत्सामान्यस्यानधिकरणत्वं स्वप्रतियोगितावच्छेदकत्वेनानुगतीकृतप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणत्वावच्छि
न्नभेदः प्रतियोगितावच्छेदकं यत्किञ्चिदिति प्रतियोगितावच्छेदकं तत्तद्व्यक्तित्वेन निवेश्य तदवच्छिन्नाधिकरणत्वावच्छिन्नभेदो वा विव
क्षित इत्यर्थः नव्यमते संयोगसामान्याभावस्य केवलान्वयितया तत्र साध्ये सत्तादिः सद्धेतुरेवेत्यतो द्रव्यत्वाभाववान्वेति तत्प्रति
योगीति संयोगरूपसाध्याभावप्रतियोगीत्यर्थः तन्न तत्संयोगत्वावच्छिन्नाभावाभावस्य तत्तत्संयोगादेः संयोगसामान्यानतिरिक्तत्वादि

गदा० तिभावः द्रव्यत्वरूपाभावस्य एकव्यक्तिकतया व्यक्तिविशेषाभावरूपप्रतियोगिसामानाधिकरण्येन घटते द्रव्यत्वस्य किंचिद्विशिष्ट सिद्धां०
त्वाभावरूपप्रतियोगिसामानाधिकरण्यमाह निरस्तत्वादीति आदिना जन्यत्वादिपरिग्रहः ननु विशिष्टाभावो विशिष्टस्यैव द्रव्यत्वस्य प्रति
॥३८॥ योगि न तु शुद्धस्य तस्येति कथं शुद्धद्रव्यत्वस्य प्रतियोगिवैयधिकरण्यानुपपत्तिरित्यत आह स्वाभाववेति नच सर्वस्यैवाभावस्य पूर्वक्षणोदिवृ
त्तित्वविशिष्टत्वाभावरूपप्रतियोगिसमानाधिकरणतया प्रतियोगिव्यधिकरणाभावाप्रसिद्ध्या नातिव्याप्तिसंभव इति वाच्यं प्रतियोगितताव
च्छेदकसंबंधेन प्रतियोगिवैय्यधिकरण्यानिवेशपक्षे ऽसंभवस्य साध्यतावच्छेदकसंबंधेन वैय्यधिकरण्यनिवेशपक्षे स्वरूपसंबंधावच्छिन्नसा
ध्यकस्थले साध्यतावच्छेदकसंबंधेन सर्वेषामेवाभावानां प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वाद्व्याप्तेः प्रसक्त्याय संबंधेन स्वप्रतियोगितावच्छे
दकावच्छिन्नानधिकरणत्वं हेतुमत्तत्संबंधावच्छिन्नतदभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्व साध्यतावच्छेदकधर्मा
वच्छिन्नत्वोभयाभाव एव विवक्षणीयः एवं चोक्तस्थले स्वरूपसंबंधेन प्रतियोग्यनधिकरणत्वाप्रसिद्धावपि संयोगादिसंबंधेन घटाद्यवच्छिन्न
त्वोभयाभावस्याक्षतत्वात् अतिव्याप्तिरित्यभिप्रायात् केचित्तु स्वप्रतियोगिसामान्यानधिकरणहेत्वधिकरणकत्वेन गगनाभाव एव तादृश ॥३८॥
प्रतियोगिव्यधिकरणः न च स्वप्रतियोगिसामान्यांतर्गतनित्यत्वादिविशिष्टगगनाभावाभावरूपप्रतियोग्यधिकरणहेत्वधिकरणकत्वेन तस्य

नतथात्वसंभवइतिवाच्यंनियतएवनियतत्वविशिष्टगगनाभावाभावोनास्तीतिप्रसंग्यात्तत्वस्यस्यचनियतत्वेनियतत्वविशिष्टगगनाभावा
भावाभावत्वकल्पनेनैवोपपत्तेर्गगनाभावेतत्कल्पनात्नियतत्वविशिष्टगगनाभावाभावस्यगगनाभावाप्रतियोगित्वादित्याहुस्तन्नत
थापिपूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्टगगनाभावाभावरूपप्रतियोग्यधिकरणहेत्वधिकरणकत्वेनगगनाभावस्यप्रतियोगिव्यधिकरणत्वासंभवात्
पूर्वक्षणावृत्तावृत्तावपिपूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्टगगनाभावाभावो~~नास्तीतिप्रसंग्यात्पूर्वक्षणवृत्तित्व~~भावत्वस्यपूर्वक्षणवृत्तित्वेकल्पयि
तुमशक्यत्वेनगगनाभावानतिरिक्तविशिष्टगगनाभावएवतत्वस्यकल्पनीयतयापूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्टगगनाभावाभावेगगनाभावप्र
तियोगित्वावश्यकत्वादितिस्वरूपसंबंधेनगगनादेर्वृत्तिमत्वेतुनैषदोषइतिध्येयंआत्मनिसंयोगसामान्याभावस्यसर्वमतसिद्धत्वविर
हात्कपीतिजन्यद्रव्यवृत्तिहेतुकेत्वधिकरणजन्यद्रव्येगुणसामान्याभावस्याप्युत्पत्तिकालावछेदेनस्वमतेसत्वात्तत्रतादृशप्रतियोगिवै
यधिकरण्यंनघटतेअतआत्मत्वहेतुकानुसरणंगुणसामान्याभावत्वस्यकपिसंयोगस्वरूपाभावप्रतियोगितावछेदकत्वंस्फुटीकर्तुंक
पिसंयोगानांगुणत्वकीर्त्तनंतत्प्रतियोगितावछेदकेतितथाचतादृशाभावाअपियत्किंचित्प्रतियोगितावछेदकावछिन्नप्रतियोगिव्य-
धिकरणएवतत्प्रतियोगितावछेदकत्वात्कपिसंयोगाभावत्वस्यापिव्याप्तिरितिभावःयाद्दशोतियद्यत्प्रतियोगितावछेदकावछिन्नाधिक

गदा० रणत्वावच्छिन्नभेदवत्वमित्यर्थः कपिसंयोगिएतत्वादित्यादौ यत्किंचित्कपिसंयोगादिव्यक्त्यनधिकरणत्वेपि हेतुमतः कपिसंयोगत्वावच्छि सिद्धां०
न्नप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणसामान्यभेदवत्वासंभवात्तूपत्त्यपदेन तादृशीप्रतियोगितोपात्तुं न शक्यत इति नाव्याप्तिः द्रव्यत्वाभा
॥३९॥ ववानुसत्तादित्यादौ हेतुमतो द्रव्यादेर्विशिष्टद्रव्यत्वाद्यभावरूपप्रतियोग्यधिकरणत्वेपि द्रव्यत्वाभावत्वावच्छिन्नायाप्रतियोगितातदवच्छेद
कावच्छिन्नानधिकरणत्वात्तूतस्य लक्षणघटकत्वेति नातिव्याप्तिः कपिसंयोगाभाववान् आत्मत्वादित्यादौ च कपिसंयोगाभावत्वावच्छिन्नाया
प्रतियोगितातदवच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणमेव हेतुमत्तु किंतु गुणसामान्याभावत्वावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणमेव
तदनवच्छेदकमेव साध्यतावच्छेदकमिति नाव्याप्तिरितिभावः नन्वेवं घटत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणं धूमवत्-
तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकं च वह्नित्वमित्याकारकस्याभावकूटावगाहिनः समूहालंबनज्ञानस्यैवानुमितिहेतुतया विशिष्टपरामर्शस्यानु
मितिहेतुत्वमनुपपन्नं अभावकूटघटिततया व्याप्तेर्दुर्ज्ञेयत्वापत्तिश्चेति वाच्यं हेतुमन्निष्ठभेदप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकावच्छिन्नवत्वसं
बंधेनावच्छेदिकायाप्रतियोगितातदनवच्छेदकत्वस्य एकसामान्याभावरूपस्य निवेशोतात्पर्यात् तादृशभेदप्रतियोगितायां स्वावच्छेदका ॥३९॥
वच्छिन्नवत्वसंबंधेनानवच्छेदकत्वस्य साध्यतावच्छेदकविशेषणतयैव सामंजस्येपि यथासन्निवेशे न वैयर्थ्यं तथाविधसंबंधेन तादृशा

भेदप्रतियोगितानवच्छेदकसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यसामानाधिकरण्यं व्याप्तिरितिपुनरन्योन्याभावघटितलक्षणे निष्कृष्टार्थो बो
ध्यः संबंधसामान्ये न हेतुमत्त्वनिवेशो व्याप्तेर्वक्ष्यमाणत्वात् संबंधविशेषणहेतुमत्त्वप्रतियोगितायां संबंधविशेषावच्छिन्नत्वानिवेशेनासंभ
वस्य वाच्यतया तत्र तत्त्वनिवेशयतीति अत्र चेति ग्राह्यसामानाधिकरण्ये अनुमितिकारणीभूतज्ञानविषयहेतुनिष्ठसाध्यसामानाधिकर
ण्यशरीरे साध्यस्य चेति अत्रापि ग्राह्यसामान्याधिकरण्ये इति प्रविष्ट इति चानुषज्यते तथा च तत्संबंधे न हेतुमति वर्त्तते योऽभावस्तदी
यतत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदको यो यो धर्मस्तत्तदवच्छिन्नस्य तेन साध्यतावच्छेदकसंबंधेनाधिकरणे तेन हेतुतावच्छे
दकसंबंधेन वर्त्तमानत्वं तादृशसाध्यतावच्छेदकसंबंधेन साध्यानुमितिप्रयोजकमित्यर्थः व्यापकताघटकसाध्यीयसंबंधेन सा
ध्याधिकरणे तादृशसाधनीयसंबंधेन साधनस्यावर्त्तमानत्वग्रहदशायां अनुमितिवारणाय सामानाधिकरण्यशरीरे
संबंधविशेषनिवेशनं वस्तुतस्तु विरुद्धत्वेन ज्ञायमानधर्मवत्ताज्ञानस्यानुमितौ च प्रतिबंधकतया वक्ष्यमाणतया सामाना
धिकरण्यशरीरे संबंधविशेषानिवेशेपि न क्षतिः सामानाधिकरण्यावगाहितायाः प्रयोजकत्वं च विशिष्टपरामर्शनिर्वाह्यायोपे
पत्तेपर्वतीयधूमव्यापको वह्निरिति व्यापकतापरामर्शहेतुतायां दूषितव्यत्वात् न च स्वव्यापकसाध्यकहेतुमानित्याकारकः सा

 मानाधिकरण्यानवगाहि विशिष्टपरामर्शएव हेतुरास्तामिति वाच्यं बहुव्रीह्यर्थस्य सामानाधिकरण्यपर्यवसितत्वादिति वध्येयं प्रतियोगि 
वैय्यधिकरण्यशरीरप्रतियोगितावछेदकसंबंधस्थाने साध्यतावछेदकसंबंधनिवेशनएव साध्यतावछेदकसंबंधेन साध्यवद्धेत्व
 धिकरणानिष्टसंबंधांतरावछिन्नसाध्याभावमादाय दूषणस्यापि निराकरणसंभवे प्रतियोगितायां साध्यतावछेदकसंबंधावछि
न्नत्वनिवेशमनफलमित्याशयेनाह यद्वेत्यादि तादात्म्यसंबंधेन व्यापकतानिर्वाहाय प्रतियोग्यनधिकरणत्वमनुक्त्वा प्रतियोग्यसंबंधित्व
मभिहितं न तु प्रतियोगिवैय्यधिकरण्यसंबंधित्वनिवेशेपि तादात्म्यसंबंधेन व्याप्तिर्न निर्वहति तादृशसाध्यतावछेदकसंबंधेन साध्याधि
करणाप्रसिद्ध्या तद्घटितसाध्यसामानाधिकरण्यस्याप्रसिद्धेरित्यत आह एवं स्थितेरतिप्रतियोगिवैय्यधिकरण्यशरीरसंबंधित्वनि
वेशे सतीत्यर्थः संबंधित्वं निवेशनीयमिति तथाच साध्यसामानाधिकरण्यं साध्यसंबंधित्वं अभावस्य हेतुसामानाधिकरण्यमपि हे
तुसंबंधिसंबंधित्वं आदिनाग्राह्यं धर्मिणा धूमवदादेर्वह्निमदादेश्च तदेव दर्शयति तथाहीति तादात्म्यसंबंधावछिन्नेति पूर्वक
ल्पाभिप्रायेण धूमवतो वह्निमतो व्याप्तिमुक्त्वा धर्मिणो धूमवदादेर्वह्न्यादिरूपधर्मव्याप्यत्वं वह्निमदादिरूपधर्मिणश्च धूमादिरूप 
धर्मव्यापकत्वं चाह एवमिति अतएव तादात्म्यसंबंधेन व्याप्तिव्यवस्थापनादेव तत्र तत्रोक्तमेव पृथिवीत्वेन तद्भेदसाधनाये

स्यादिः संगच्छते इति अन्यथा जलादीनां संयोगादिना पृथिव्यादिवृत्तितया तेन संबंधेन व्यतिरेके जलादिभेदसाधनानुपयोगितया च त
दुक्तस्य संगतेरिति भावः पृथिवीत्वाभावस्य स्वरूपसंबंधावछिन्नाभावेन पृथिवीत्वस्वरूपेण जलादिभेदः सिध्यति न तु तस्य का
लिकसंबंधावछिन्नाभावेनेयत्र पृथिवीत्वेन व्याप्यस्य जलादेरन्योन्याभाव एव सिद्धतीति न त्वेसंताभावद्यत्र वा किं नियामक
मित्याशंकायां व्यतिरेकिणि तत्संबंधघटितव्यापकत्वेन गृह्यमाणस्य तत्संबंधावछिन्नप्रतियोगिताकादेवाभावाद्धेतोर्येन सं
बंधेनेयस्य व्याप्यता गृहीता तत्संबंधावछिन्नप्रतियोगिताक एव तदभावः सिद्ध्य।तीति समाधास्यन् अन्वयीनि व्याप्यताघट
कसंबंधेन व्याप्यवत्ताज्ञानात् व्यापकताघटकसंबंधेनैव व्यापकं सिद्ध्यतीति नियमं दृष्टांतविधया दर्शयति। यथा न्वेति। तादृ
शेन। तादृशेनैव विशिष्टज्ञाने पक्षधर्मिकविशिष्टज्ञाने विशिष्टानुमितिः वैशिष्ट्यविषयकानुमितिः व्याप्यताघटकसंबंधेनैव
व्याप्यवत्ताज्ञानं हेतुरिति नियमस्य व्यापकताघटकेनैव संबंधेन व्यापकस्यानुमितिरिति नियमस्य च क्रमेण प्रयोजनमाह तेने
ति अनवतीर्णबाधस्याभ्रांतस्येति शेषः धूमावयवेन वन्हिर्धारिसा न्वयः तस्य समवायेन वन्हिव्याप्यधूमवत्वेपि व्याप्यताघट

ग॰दा॰ केनसंयोगेनतद्वत्ताभावादितिभावः नवासमवायेनेतिपर्वतवृत्तिहेतुप्रतिसमवायेनवन्हेरव्यापकत्वादितिभावःप्रकृतोपयुक्त सिद्धां॰
॥४१॥ नियमद्वयमाहतथैवेतिसंबंधेनसंबंधेनैवएतन्नियमद्वयस्यप्रयोजनांतरानुरोधेनाप्यावश्यकत्वमितिदर्शयतिकथमन्यथे
तिएतादृशनियमानभ्युपगमेनइतिकथमुपपद्यतइत्यन्वयः महानसेसंयोगेनधूमोननिवर्त्ततइत्यन्वयः महानसधर्मिकसिद्धि
विषयसंयोगसंबंधावच्छिन्ननिवृत्तिप्रतियोगीनेत्यर्थः निवर्त्ततेवधूमइत्यनुषज्यतेप्रकृतमाहतथाचेतिव्याप्यत्वग्रहात्स्वरूप
संबंधावच्छिन्नपृथिवीत्वाभावनिष्ठव्यापकतानिरूपितव्याप्यताग्रहात्व्यापकनिष्ठास्वरूपसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताके
नैवपृथिवीत्वाभावाभावेनतेषांजलादीनांनन्वेतावतापिअत्यंताभावसिद्धिःकथंनिराह्कृतेत्यतआहसएवचेतिसचान्योन्याभा
वएवेतियोजनातादात्म्यसंबंधावच्छिन्नाभावश्चान्योन्याभावएवनात्यंताभावइत्यर्थःअतोनेनात्यंताभावसिद्धिरितिभावः
तादात्म्यसंबंधेनव्याप्यनभ्युपगमेकाक्षतिःपृथिव्यांजलादिभेदसिद्धेर्जलादिभेदाभावव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वेन ॥४१॥
पृथिवीत्वज्ञानादेवसंभवात्पृथिव्येकदेशेजलादिभेदप्रसिध्यातादृशव्याप्तिग्रहसंभवस्यव्यतिरेकिणिवक्ष्यमाणत्वात्

तादात्म्यसंबंधेन धर्म्मिणोऽनुमितेरप्यनुभवसिद्धत्वे धर्म्मितादात्म्यनिष्टव्यापकताज्ञानस्यैव तद्धेतुतायाः स्वीकरणीयत्वा
त्असति प्रतिबंधके तत्तादात्म्यादिविधेयकानुमितेस्तद्दात्म्यसंबंधेन तस्य विधेयत्वोपगमे क्षतिविरहादित्यत्र आहात ए
वेति तादात्म्येन व्याप्तिस्वीकारादेव गोत्ववाग्रहदशायां गौः सिध्यतीत्यन्वयः अन्यथा तत्र गोत्वत्वरूपसाध्यतावच्छेदकानुपस्थित्या गोत्व
साध्यकानुमित्योपयिकव्याप्तेर्दुर्ग्रहत्वया गोत्वसाध्यकानुमितेः तादात्म्यस्यापि गोत्वरूपतयात्तन्निष्टव्यापकतायाः अपि गोत्वत्वोपस्थि
तिमंतरेण दुर्ग्रहत्वया तादात्म्यधर्म्मिकव्यापकताज्ञानाधीनतादात्म्यसंसर्गकगवानुमितेश्चासंभवेनायं गौरित्याकारकानुमितेरनुभ
वसिद्धाया अपलापप्रसंगादिति भावः यद्यपि गोत्वांशे गोत्वत्वं धर्म्मितावच्छेदकीकृत्य व्यापकत्वावगाहिग्रहः एव गोत्वेन गोसाध्य
कानुमितावपि हेतुर्वाच्यः निर्द्धर्म्मितावच्छेदककव्यापकतावच्छेदकत्वग्रहस्य व्यभिचारज्ञानाप्रतिवध्यतया अनुमित्यजनक
त्वादिति तादात्म्येन गोत्वावच्छिन्नसाध्यकानुमितिरपि गोत्वत्वानुपस्थितिदशायां न संभवतीति तथापि वक्ष्यमाणप्रतियोगिताध

गदा० भि किंतु अन्वयाभावघटितलक्षणाभिप्रायेणेदमभिहितं तन्मते स्वरूपतःसाध्यतावच्छेदकप्रकारिकायां अनुमितौ स्वरूपतः साध्यताव सिद्धां०
च्छेदकप्रकारकस्य साधनवन्निष्ठाभावप्रतियोगित्वतावच्छेदेन साध्यतावच्छेदकरूपावच्छिन्नत्वसाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्न
॥४२॥ त्वोन्वयाभावावगाहिसाज्ञानस्य हेतुतया तत्र गोत्वत्वज्ञानानपेक्षणेनानुपपत्त्यभावात् ईदृशयुक्त्या तादात्म्येन व्यापकतासिद्धिवत् गो
त्वज्ञानग्रहदशायां यो गौस्तत्र सास्नादिरिति व्याप्तिग्रहाधीनगवादिहेतुकसास्नादिसिद्ध्यनुरोधात् तत्तत्संबंधेन व्याप्यतासिद्धिरपि द्रष्टव्या
केचित्तु तादात्म्यसंबंधेन व्यापकत्वानुपगमेपि गवान्यावृत्तित्वरूपव्याप्तिज्ञानात् गोत्वादिविधेयकानुमितिर्निष्प्रत्यूहैव तथास
ति अयं गौरित्याकारकतापि अनुमितेर्निर्वहति स्वरूपतो गोत्वावगाहिनो गवान्यावृत्तित्वज्ञानात् स्वरूपत एव गोत्वविषयिण्या
स्तस्याः संभवात् न च अनवच्छिन्नविधेयतायाः अक्लृप्ततादात्म्यसंबंधेन गोरेव विधेयत्वमुचितं अयं गौरित्यादिवाक्यजन्यबोधे ता
दात्म्यसंबंधावच्छिन्नगवादिविधेयतायाः क्लृप्तत्वादिति वाच्यं अयं गौरित्याकारके इदंत्वावच्छिन्नविशेष्यकगोत्वादिप्रकारकप्रत्यक्षे ॥४२॥
यो गोत्वादिप्रकारकप्रत्यक्षे या गोत्वादिप्रकारता तस्या एव विधेयतात्वोपगमे अनुमितौ तत्कल्पने अतिरिक्तविधेयताकल्पनाभा

वात् अस्तु वा गवान्यावृत्तित्वरूपव्याप्तिज्ञानादेव तादात्म्येन गवानुमितिः किं तादात्म्येन व्यापकतयेत्याशंकानिराचिकीर्षयोक्तं गोत्वत्वा
द्यग्रहदशायामिति गवेतरावृत्तित्वस्य हेतुभूतसास्नादावग्रहदशायामित्याहुः तत्र गवेतरावृत्तित्वमात्रस्य गोत्वत्वशब्दार्थताविरहेण
उद्दृक्सरतायादुर्वारत्वात् गोत्वत्वपदं तद्वृत्तिधर्मपरमिति तु न सम्यक् गोत्वत्वस्य विशिष्टगोवृत्तित्वरूपस्य स्वरूपतो भानासंभवेन त
ज्ज्ञानदशायां तद्वृत्तिधर्मभानस्यावश्यकत्वात् अपरे तु गोत्वत्वाद्यग्रहदशायामपि गोः सिद्ध्यतीत्यन्वयः यदा गोत्वत्वमनुमितौ न भास
ते तदापि तत्र गौर्भासते इत्यर्थः स्वरूपतो गोत्वादिप्रकारिका गवाद्यनुमितिर्भवतीति यावत् तादात्म्येन व्यापकतानुपगमे गोत्वस्यै
व सास्नादिलिंगकानुमितौ भानस्योपगंतव्यतया विधेयतायाश्चावच्छिन्नत्वनियमेन स्वरूपतो गोत्वप्रकारकानुमितेरनुभवसिद्धाया अनुपप
त्तिरित्युपष्टंभसंगतिरिति प्राहुः यत्तु अनवच्छेदकांशे तादात्म्यसंबंधेन स्वरूपतः साध्यतावच्छेदकप्रकारकज्ञानादनवच्छेदकत्वांशे आ
धेयतासंबंधेन स्वरूपतस्तत्प्रकारकज्ञानाद्वा स्वरूपतस्तत्प्रकारकानुमितिरित्युपगमेन गोत्वत्वाग्रहदशायामपि तादात्म्येन व्यापकता
ज्ञानादनुमितिर्निर्वहतीति नोक्तानुपपत्तिरिति तद्रसत् अयं गौरित्यादिज्ञानानुव्यवसायस्वरूपतो गोत्वादिविशेषितप्रकारिता॰

गदा० प्रकारेण ज्ञानभानात् समवायातिरिक्तेन निरूपितत्वसंबंधेन गोत्वादेः स्वरूपतःप्रकारताया आवश्यकत्वेपि समवायाति सिद्धां०
रिक्तेन परसंबंधेन स्वरूपतःप्रकारताया अप्रामाणिकत्वात्। अन्यथा व्यापकताज्ञानहेतुतामते स्वरूपतो ज्ञानत्वादेर्विधे
॥४३॥ यतावच्छेदकत्वानुपपत्त्या केवलान्वयिग्रंथे तज्ज्ञानस्यानुमितिहेतुताखंडने दीधितिकृतो विरुद्धेत उक्तक्रमेणैव तन्निर्वा
हात्। न च तथा सति प्रतियोगिताधर्मिकोभयाभावघटितलक्षणाभिप्रायकतयापि नैतद्ग्रंथसंगतिरिति वाच्यं प्रकारि
त्वांशा इवावच्छेद्यत्वांशेपि निरूपितत्वसंबंधेन ज्ञातेः स्वरूपतः प्रकारित्वाभिप्रायेणैतद्ग्रंथसंगमनात्। तस्याप्रामाणिक
त्वाभिप्रायेणाग्रिमव्यापकताज्ञानहेतुताखंडनसंगतेः। अपरे तु गोत्वत्वाद्यग्रहदशायामपि स्वरूपतो भासमानगो
त्वावच्छिन्नहेतुमन्निष्ठभेदप्रतियोगितानिरूपिततादात्म्यसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकत्वाभावरूपान्योन्याभावघटित
तादात्म्यसंबंधावच्छिन्नव्यापकताज्ञानात्तादात्म्येन स्वरूपतो गोत्वप्रकारिकानुमितिः संभवत्येव। एकरूपेणाव ॥४३॥
च्छेदकेपि अवच्छेदकतानवच्छेदकरूपेणावच्छेदकत्वाभावं स्वीकृत्यैवान्योन्याभावघटितलक्षणस्य ग्रंथकृताय

द्रूपावच्छिन्नमित्यादिनापरिष्करणीयत्वात्तदभिप्रायेणैवैतत्संगतेः केवलान्वयिग्रंथेवप्रतियोगिनिप्रतियोगि
तानवच्छेदकरूपेणतत्ताभावस्यैवावच्छेदकतानवच्छेदकरूपेणावच्छेदकत्वाभावस्याप्रामाणिकतयाव्यापकताज्ञा
नेसाध्यतावच्छेदकस्यस्वरूपतोभानेनसंभवतीत्यभिप्रायेणव्यापकताज्ञानहेतुतामतेस्वरूपतोज्ञानत्वप्रकारका
नुमित्यनुपपत्तेर्वक्ष्यमाणतयानपूर्वापरग्रंथविरोधइतिप्राहुः तादात्म्येनगोऽन्यतिरेकादिति। तादात्म्यसंबंधावच्छि
न्नप्रतियोगिताकात्तादात्म्यसंबंधघटितव्यापकतावच्छेदकतावच्छेदकगोतावच्छिन्नस्यभेदरूपाभावादित्यर्थः।
समवायसंबंधावच्छिन्नाभावस्यसाधकत्वेपितत्प्रतियोगितावच्छेदकगोत्वत्वाग्रहदशायांतदभावस्यज्ञानासंभ
वेनततःसास्नाभावसिद्ध्यसंभवादितिभावः एवंचाधिकरणत्वस्यानेसंबंधित्वनिवेशेनगगनादेरपीतितस्या
धिकरणाप्रसिद्धावपिसंयोगेनतत्संबंधिवृत्तित्वस्याभावेतत्रचसाध्यवत्संबंधित्वस्यप्रसिद्ध्यायथोक्तव्या

गधा०	पिसत्वादिति भावः। वृत्त्यनियामकसंयोगव्यावृत्तरूपेण संयोगस्याभावप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधत्वेन साध्यता	सिधा०
॥४४॥	वच्छेदकसंबंधस्य गगनीयसंयोगस्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकतया प्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छि
न्नत्वानिवेशाकल्पे तथाविधप्रतियोगिताप्रसिध्या संयोगेन गगनस्य न व्यापकता निर्वहतीयत उक्तं वृत्त्यनियामकसंयोग
मात्रस्येति तादृशसंयोगसाधारणसंयोगत्वावच्छिन्नस्येत्यर्थः। येद्धसायुक्तकल्पे वृत्त्यनियामकसंयोगसाधारणरूपेण ता
दृशसंबंधत्वविरहेपि न क्षतिस्तन्मते प्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वानिवेशादित्याशयेनाह साध्य
तावच्छेदकसंबंधेनेति पृथिवीत्वादिव्यापकत्वमपि यत्र संयोगेन गगनादेरिसनुषज्यते ननु प्रतियोगितायाः साध्यता
वच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वानिवेशे पृथिव्यादिनिष्ठसमयादिसंबंधावच्छिन्नाभावप्रतियोगितया गगनादेर्न पृथि
वीत्वादिव्यापकतासंभवदुक्तमत आह तदभाववत्तोपीति समवायादिना गगनाद्यभाववत्तोपीत्यर्थः तत्संबंधिता
त् गगनादिसंबंधित्वात् तथा च तादृशगगनाद्यभावो न साध्यतावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोग्यसंबंधिहेतुमन्निष्ठ	१४४।

इत्यभावांतरमादायलक्षणसत्वेनिष्प्रत्यूहमेवेतिभावः ननुसंयोगेनगगनस्यव्यापकत्वेबाधानवतारदशायां अभ्रांतस्य
वृत्तिनियामकसंयोगेनैवकथंनगगनानुमितिरित्यतआहसिद्धिरपीतितथैववृत्तिनियामकसंयोगेनैवतेनासंबंधित्वादि
तथात्वतत्संबंधावगाहनेऽनुमितेर्भ्रमतयातत्रभ्रमात्मकपरामर्शस्यापेक्षितत्वादितिभावः यद्रूपावच्छिन्नयत्संबंधस्य
व्यापकताघटकत्वंतद्रूपावच्छिन्नतत्संबंधेनैवानुमितिरितिनियमाभिप्रायेणदोषांतरमाह अव्यापकत्वाद्येति वृत्तिनिया
मकेनसंबंधेनैवगगनाद्यभावस्यप्रतियोगिसमानाधिकरणतया वृत्तिनियामकसंयोगेनप्रतियोगिव्यधिकरणाभावप्रति
योगितायागगनेसत्वेनतत्संबंधस्यव्यापकताघटकत्वादित्यर्थः तथात्वव्यापकताघटकसंबंधस्यानुमितावभानात् नतेना
नुमितिप्रसंगइतिभावः ननुवृत्तिनियामकसंयोगेनगगनादिसंबंधिनोऽप्रसिध्याकथंतेनसंबंधेनगगनाद्यभाव
स्यप्रतियोगिवैयधिकरण्यमित्यतआह व्यक्तीभविष्यतीतिवक्ष्यमाणेन्यायाभावघटितप्रतियोगिवैयधिकरण्यंतत्रा
पिसुलभमितिभावः कालिकविशेषणतयाघटादिसाध्यकेमहाकालत्वादिहेतौअप्रसिद्धिनिबंधनाव्याप्तिंशंकतेनन्वि

मु॰ याऽगिना खंडकालत्वप्रसेतत्तु कालत्वादिहेतुकस्थले ऽतीतानागतव्यक्तीनां तत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नतादृशसंबंधावच्छिन्न
भावएव हेतुमत्प्रतियोगिव्यधिकरणः प्रसिद्ध इति नाव्याप्तिरिती ऽष्टद्रव्यातिरिक्तद्रव्यात्मकेतिजन्यमात्रस्य कालोपाधित्वा सिद्धा॰
॥४५॥ मतेद्रव्यात्मकस्यापि खंडकालस्य संभवान्न महाकालपर्य्यंतलाभस्यतोऽतिरिक्तांतं यद्यपि गगनदिगात्ममनसां नित्य
तया खंडकालत्वासंभवेन चतुर्द्रव्यातिरिक्तेष्वुकावपि महाकाललाभस्तथापि यत्किंचिच्चतुर्द्रव्यातिरिक्तत्वस्य पृथिव्या
द्यावपि सत्वात् पृथिव्यादिचतुष्टयातिरिक्तत्वस्य विशिष्याभिधान एव तल्लाभः तांत्रिके महाकालस्यैवाष्टद्रव्याति
रिक्तद्रव्यपदेनाभिधानात्तथाभिधानेपि नान्यपरत्वशंकेति तथैवाभिहितं खंडकालसाधारणमहाकालवृत्तेर्हेतु
त्वे खंडकालरूपहेत्वधिकरण एव लक्षणघटकोक्ताभावप्रसिद्धिरिति कालमात्रवृत्तित्वमात्रपदं समवायादिना कस्य
चित्तु साध्यत्वे समवायादिना घटाद्यभाव एव महाकाले तेन संबंधेन प्रतियोगिव्यधिकरणः प्रसिध्यतीत्यतो विशेषणतावि
शेषेणेति कालिकविशेषणतयेत्यर्थः व्याप्यवृत्तित्वेन साध्यके प्रतियोगिवैयधिकरण्यानुपादानेन केवलान्वयिनि त्य ॥४५॥

वाच्यत्वादेर्व्यापकतासंभवरसतोऽव्याप्यवृत्तीति कालिकसंबंधेनाव्याप्यवृत्तित्वं व्यतिरेकिमात्रस्यैव केवला
न्वयिनोप्यनित्यस्य विश्वविषयकजन्यज्ञानविषयत्वादेर्बोध्यं एतत्सर्वं च स्वत्वव्याप्यभिप्रायेणाभिहितं अन्यवृत्तिहेतु
केन्यसंबंधेन साध्यतायां वह्नेतुमति सर्वत्र साध्यतावच्छेदकसंबंधेन वृत्तिमन्मात्रस्यैव तेन संबंधेन वृत्तित्वं तत्र मद
शायां अनुमितिजनकज्ञानानुपपत्तिरपि द्रष्टव्या एवं कालिकसंबंधेनाव्याप्यवृत्तिसाध्यकेपि साध्यस्य हेतुमति तेन संबंधेना
व्याप्यवृत्तित्वात् तत्र मदशायां प्रतियोगिवैयधिकरण्याघटितायाः प्रतियोगिवैयधिकरण्यघटितायाश्च व्यापकताया दुर्ग्रह
त्वान्महाकालत्वादिहेतुकानुमित्यनुपपत्तिरपि स्वावच्छेदकसंबंधेन स्वावच्छेदकविशिष्टानधिकरणहेत्वधिकरणवृत्त्यभा-
वीयसाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिता निवेशकल्पेनादृशप्रतियोगित्वाप्रसिद्ध्याभिधानेनाव्याप्तिं स्फुटीकरो
ति स्वावच्छेदकेति स्वं प्रतियोगिता कालो महाकाले तत्संबंधावच्छिन्नत्वस्य कालिकसंबंधावच्छिन्नत्व असंभवादिति यो

अनाकालिकसंबंधेनवृत्तिमन्मात्रस्यैवमहाकालेवृत्तिरवृत्तेश्चतेनसंबंधेनसंबंधिनोऽप्रसिध्याकस्यापिकालि सिद्धां०
गदा० कसंबंधावछिन्नाभावप्रतियोगितावछेदकसंबंधेनप्रतियोग्यसंबंधिहेतुमद्वृत्तित्वासंभवेनसमवायादिसंबंधाव
॥४६॥ छिन्नघटाद्यभावस्यघटात्वात्तत्प्रतियोगितायाश्चसमवायादिसंबंधेनैवावछिन्नत्वादितिभावः साध्यतावछेदक
संबंधेनप्रतियोग्यसंबंधिहेतुमद्वृत्त्यभावीयसंबंधावछिन्नत्वाविशेषितप्रतियोगितानिवेशकल्पेतादृशसंबंधे
नप्रतियोगिसंबंधिहेतुमत एवाप्रसिध्याव्याप्तिरित्याहतेनेतितेनसंबंधेनगगनाद्यभावप्रतियोगिनस्तेनसंबंधे
नसंबंधिरूपप्रतियोग्यप्रसिध्यातेनसंबंधेनप्रतियोग्यसंबंधित्वासिद्धिंस्फुटीकर्त्तुंप्रतियोग्यसंबंधित्वस्यैवसनकि
धावयत्प्रतियोगिसंबंधितदन्यत्वस्यसमासेनाभिधानं।अथकालिकसंबंधेनमहाकालान्यवृत्तित्वविशिष्टस्यत्त
त्संबंधावछिन्नाभावएवमहाकालेप्रतियोगितावछेदकविशिष्टप्रतियोगिव्यधिकरणेऽप्रसिद्धस्तमादायैवचलक्षणेस ॥४६॥

मन्वयात्कथमव्याप्त्यभिधानं न हि महाकालान्यवृत्तित्वविशिष्टघटादिनिरूपितः कालिकसंबंधो महाकाले संभवति तद्ध
र्मिवृत्तित्वविशिष्टनिरूपितसंभवानुयोगितायास्तद्धर्मिनियतत्वात् अन्यथा सत्वादिमति गुणादौ द्रव्यादिवृत्तित्वविशिष्टसत्ता
द्यभावप्रत्ययानुपपत्तेः न चैवं ह्रदादिवृत्तित्वविशिष्टवह्न्यभावादेर्विषयितया संबंधित्वे ज्ञाने तस्यात् ज्ञानस्य ह्रदादिवृत्तित्वा
निरूपकत्वात् इति ह्रदो वह्निमानित्यादौ तादृशविशिष्टस्य बाधादिरूपस्य हेत्वाभासत्वं न स्यात् ज्ञाननिष्ठविषयितयायादृशा
विशिष्टवत्त्वमनुमितिप्रतिबंधकतावच्छेदकतादृशविशिष्टस्यैव तथात्वात् यदि च तत्संबंधेन तद्धर्मिसंबंधित्वविशिष्टनिरू-
पितस्तादृशसंबंधो विशेषणकोटिप्रविष्टस्तद्धर्मिनियत इति संबंधांतरेण ह्रदादिवृत्तित्वविशिष्टनिरूपितविषयितासंबंधो
ज्ञाने संभवत्स्येवेत्युच्यते तदापि ह्रदादिविषयत्वविशिष्टघटादिनिरूपितविषयितासंबंधस्य ज्ञानेऽसंभवाद्ध्रदाविषयत्वा
भावादिसाध्यकघटादिपक्षकस्थले तादृशविशिष्टस्य बाधादिरूपस्य हेत्वाभासत्वानुपपत्तिर्दुर्वारैवेति वाच्यं विशिष्टनिरूपितविष=

५६ शिं॰ टिं॰ यितातिरिक्तसंबंधस्यैव विशेषणीभूतसंबंधिता निरूपकाधिकरणत्व नियतत्वोपगमात्तद्धर्मविशिष्टत्वन्निरूपितविषयितायांतदं सिद्धां
गदा॰ शेतद्धर्मप्रकारकत्वमात्रस्यापेक्षितत्वादिच्छाविषयो घटइत्यादिज्ञाने इच्छाविषयत्वविशिष्टघटादिनिरूपितविषयितासत्वे बाधका
॥४७॥ भावात् ननु च महाकाले महाकालान्यवृत्तित्वविशिष्टघटाद्यधिकरणत्वानुपगमे विश्वाधारत्वव्याघात इति शंकनीयं तादृशविशिष्ट
निरूपिताधिकरणताविशेषस्य महाकालेऽसत्वेपि घटादेर्घटत्वाद्यवच्छिन्ननिरूपिताधिकरणतासत्वेनैव सर्वाधारत्वोपपत्तेः अ
न्ये केचित्तु कालिकसंबंधेनाधारता महाकालस्यैव ननु सूर्य्यक्रियादेः इदानीं घट इदानीं पट इत्यादिप्रतीत्या क्रियादिरूपकालो
पाधीनां महाकालनिष्ठाधारतावच्छेदकत्वस्यैवावगाहनात् अत एव तेषां कालविशेषणतया कालोपाधित्वप्रवादः । तादृशप्रती-
त्या क्रियादावेव घटाद्याधारतावगाहित्वोपगमे तादृशप्रतीतीनामनुगताधारतावगाहित्वानुभवविरोधात् कालत्वेनाखंडोपा
धिना सर्वक्रियादीनामनुगमेन तादृशानुभवोपपादने महाकालस्यैवाप्रामाणिकतापत्तेरिति प्राचीनमताभिप्रायेणेयमव्याप्त्याशं ॥४७॥
कातथा च सति कालिकसंबंधेन महाकालान्यवृत्तित्वस्यैवाप्रसिध्या तद्विशिष्टघटाद्यभावमादाय लक्षणगमनासंभवात् न च क्रि